

İNSAN HAKLARININ YATAY ETKİSİ VE DEVLETİN SORUMLULUĞU

Prof. Dr. Reyhan SUNAY*

THE HORIZONTAL EFFECT OF HUMAN RIGHTS AND STATE RESPONSIBILITY

ÖZET

İnsan hakları, devlet-birey ilişkileri yanında bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerde de geçerli olan ve uyulması zorunlu bulunan kurallardır. İnsan hakları kurallarının, bireyler arasındaki ilişkilerde de geçerli olması 'yatay etki' olarak ifade edilirken, bu süreçte gerçekleşen ihlaller de 'yatay ihlal'ler olarak adlandırılmaktadırlar. 1980'li yıllardan bu yana oluşan yeni yaklaşımda; insan hakları sorununun, dikey etki çerçevesindeki ilişkilerle sınırlı tutulmaksızın yatay etki ve ilişkileri de dikkate alan bir bakış açısıyla ele alınması söz konusudur. Bu durum, devletin sorumluluk alanını genişleten bir gelişmeye karşılık gelmektedir. Yatay ihlallerden dolayı devletin sorumluluğu, insan haklarını koruma görevinden doğmaktadır. Önleyici ve düzeltici nitelikteki birtakım tedbirlerin alınmaması, devletin koruma görevini yerine getirmediği anlamına gelmekte ve bu tür ihlallerden dolayı sorumluluğuna yol açmaktadır.

* Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı

ANAHTAR KELİMELEER: Yatay etki, yatay ihlal, devletin sorumluluğu, önleyici tedbirler alma yükümlülüğü, düzeltici tedbirler alma yükümlülüğü.

ABSTRACT

Human Rights are the effective rules that compulsorily should be obeyed at relationship between individual and state and also at relationship between individuals. While the effectiveness of human rights among relationship between individuals is defined as 'horizontal effect' the violations that happens during this process is named as 'horizontal violations' . It is the main subject to assess the human rights not only within the vertical relations but also taking into account the horizontal effects and relations as a result of this new approach that is shaping since 1980s. This situation is expanding the area of state responsibility. The state responsibility of horizontal violations is coming from state responsibility to protect human rights. Not taking preventive and corrective measures means that state has not fulfilled its protective duty therefore it leds to its liability for such violations.

KEYWORDS: *Horizontal effect, horizontal violation, state responsibility, liability to take preventive measures, liability to take corrective measures.*

I-GİRİŞ

İnsani bir yaşamın temel standartları olarak insan hakları, özünde; 'doğru', 'yanlış', 'iyi', 'kötü' ve 'yasak' gibi kavramlar doğrultusunda şekillenen muamele ya da ahlak ilkeleridir. Burada kastedilen, insan haklarının hem 'insanca muamele görülmesi'ne hem de 'insanca muamelede bulunulması'na ilişkin ilkeler olmalarıdır. Bu özellikleriyle, insanın haksız davranışlara ve ayrımcı muamelelere maruz kalmamasının güvencesini oluşturmaktadırlar. İnsani varoluşu anlamlı kılan temel değerler olarak insan hakları, esas itibarıyla 'onlar olmaksızın insani bir yaşamın sürdürülemeyeceği' gerçeği dolayısıyla insana borçlu olunan

şeylerdir¹. Borçlu olunan ifadesi; muhakkak suretle yerine getirilmesi, o şekilde davranılması demektir.

Hukukî alanda yer alanlar söz konusu olduğunda insan hakları kuralları; her şeyden önce devletin, bireylere karşı nasıl davranacağına ya da nasıl muamelede bulunacağına temel çerçevesini oluşturmaktadırlar. İnsan haklarının hukukîleşmesiyle birlikte devlet; kimsenin hayatına hukuka aykırı olarak son vermeyeceği, kimseye işkence ve eziyet etmeyeceği, keyfi olarak kimsenin haberleşmesine, özel hayatına, düşüncelerini ifade etmesine, mülküne hukuka aykırı olarak müdahalede bulunmayacağı, keyfi yakalama, keyfi tutuklama ve keyfi yargılama gerçekleştirmeyeceği vb. taahhüdünde bulunmaktadır. Nesnel etkiye sahip olan ve bütün devlet organlarını bağlayan böyle bir taahhütle, gerçekte devletin eylem alanının sınırları belirlenmiş olmaktadır. Devlet, insan haklarına hukukî biçimini verirken aynı zamanda bunları tanıyıp açıkladığı ölçüde kendi iktidarının da sınırını çizmiş olmaktadır². Bu sınırların aşılması, devlet tarafından; kişilere, insan hakları kurallarının öngördüğü şekilde muamelede bulunulmadığını gösterir. Devlet-birey ilişkileri ekseninde gerçekleşen bu tür ihlallere ‘dikey ihlaller’ denilmektedir³.

Diğer taraftan insan hakları, devlet-birey ilişkileri yanında bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerde de geçerli olan ve uyulması zorunlu bulunan kurallardır. Hukukî haklar bakımından bu uymanın da siyasi otorite tarafından ‘zorla yerine getirme (cebir uygulama) gücü’ ile desteklenmesi söz konusudur. Bunun anlamı, insan hakları kurallarının; bireylerin, diğer bireylerle olan ilişkilerinde de insanca ve hakça muamele görebilmelerine ilişkin olan ve bunu güvence altına alan kurallar olmalarıdır. İnsan hakları kurallarının, bireyler arasındaki

¹ **KUÇURADI**, İoanna, Laiklik ve İnsan Hakları, TBB Dergisi, sy. 52, 2004, s. 89; **KUÇURADI**, İoanna, ‘İnsan Hakları: Kavramlar ve Çeşitleri’, www.ankaraba-rosu.org.tr/.../01.04.2005, B.T. 10. 09. 2012.

² **SANCAR**, Mithat, ‘Devlet Aklı’ Kısacasında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 119-124; **AKIN**, İlhan, Kamu hukuku, Beta Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1990, s. 277.

³ **BARNETT**, Hilaire, Understanding Public Law, Routledge, Oxon 2010, s. 152.

ilişkilerde de geçerli olması ‘yatay etki’ olarak ifade edilirken, bu süreçte gerçekleşen ihlaller de ‘yatay ihlaller’ olarak adlandırılmakta ve bu tür ihlallerden dolayı da devletin sorumlu tutulabileceği hususu kabul edilmektedir⁴.

Şüphesiz bu yöndeki kabul, insan haklarının hukuk alanına aktarılmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan bir olgu olmayıp; sözü edilen aşamaya gelmesi, uzun bir döneme yayılan gelişmelerin ve mücadelelerin ürünüdür. Bilindiği gibi tarihsel gelişimi bağlamında birinci kuşak hakların ortaya çıkış koşulları sürecinde devlet iktidarının sınırlandırılması amacı çerçevesinde insan haklarının da sadece devlet-birey ilişkileriyle sınırlı olduğu, yalnızca devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilen keyfi ve haksız müdahalelerin insan hakları ihlali olarak nitelendirilebileceği ve devletin de sadece bu tür eylemlerden dolayı sorumlu tutulabileceği düşüncesi baskın bir algılama olmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerde bu algının değiştiği, sosyal ilişkilerin çeşitlenmesiyle ve gelişmesiyle yatay ihlallerin ve devletin bu ihlaller karşısındaki sorumluluğunun da insan hakları alanının önemli gündem maddeleri haline geldikleri görülmektedir. Belirtilen çerçevede yatay ihlal kavramının dayanakları, gelişimi ve yatay ihlallerden dolayı devletin sorumluluğunun kapsamı bu çalışmadaki başlıca inceleme alanlarını oluşturmaktadırlar.

II- YATAY ETKİNİN HUKUKİ TEMELİ VE KAVRAMLA İLGİLİ GELİŞME

Hukuk alanı içinde yer alan insan hakları kurallarının bireyler arası ilişkilerde de geçerli olduğu ve bu kuralların sadece devletler için değil kişiler için de uyulması zorunlu kurallar oldukları yönündeki anlayış, başta anayasalar olmak üzere insan haklarını tanıyan diğer hukukî metinlerde de özel olarak vurgulanan bir husustur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 11. maddesinde; ‘Anayasa hükümleri; yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır’ ifadesi yer

⁴ **KNOX**, John H., ‘Horizontal Human Rights Law’, The American Journal of International Law, Vol. 102, no.1, 2008, s. 1-2; **POROY**, Mehmet Akif, ‘Yatay İlişkilerde Pozitif Sorumluluk İnsan Haklarının Yatay İlişkilerde Geçerliliği’, İstanbul Barosu Dergisi, c. 80, sy. 3, y. 2006, s.1006.

alırken, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 1. maddesinde de; 'bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan ile donatılmışlardır. Birbirlerine kardeşlik içinde davranmalıdırlar' hükmü yer almaktadır.

Aynı şekilde Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinin II. fıkrasında; 'Herkes, haklarını ve özgürlüklerini kullanırken, ancak başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ve demokratik bir toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refah gereklerinin karşılanması amacıyla yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olabilir' denilirken; 'başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin korunması' sebebi, Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlere ilişkin birçok maddesinde de özel sınırlama sebepleri arasında yer almaktadır⁵.

Diğer taraftan Anayasa'nın 12. maddesinin II. fıkrasında, 'Temel hak ve hürriyetler; kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder' hükmü yer alırken; Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinin I. fıkrasında da; 'Herkesin, kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine olanak sağlayan topluluğa karşı ödevleri vardır' hükmü düzenlenmektedir.

Öte yandan Anayasa'nın 'temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması' başlıklı 14. maddesinin II. fıkrasında; 'Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasa ile tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasa'da belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz' denilirken; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin aynı konuyu düzenleyen 17. maddesinde, 'Bu Sözleşme'deki hiçbir hüküm; bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesini veya bunların Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmalarını

⁵ Nitekim; 'özel hayatın gizliliği' başlıklı 20. maddenin II. fıkrası, 'konut dokunulmazlığı' başlıklı 21. madde, 'haberleşme hürriyeti' başlıklı 22. maddenin II. fıkrası, 'düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti' başlıklı 26. maddenin II. fıkrası, 'dernek kurma hürriyeti' başlıklı 33. maddenin 3. fıkrası, 'toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı' başlıklı 34. maddenin II. fıkrası, 'sendika kurma hakkı' başlıklı 51. maddenin II. fıkrası bu yöndeki düzenlemelere örnek teşkil etmektedirler.

amaçlayan bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkı verdiği biçiminde yorumlanamaz' denilmektedir.

Bütün bu hükümlerle işaret edilen ortak nokta; temel hak ve hürriyetlerin, diğer bireylerin haklarına saygılı olarak kullanılmaları gerektiği hususudur⁶. Özünde, 'insan olma değerinin korunduğu ve her insanın saygı görmesi gerektiği' fikrine ilişkin bulunan insan hakları kurallarının, bireyler arasındaki ilişkilerde geçerli olması hususu da esas itibarıyla bu kuralların anlamı ve temel misyonu ile bağlantılı bulunmaktadır.

İnsan hakları kuralları her şeyden önce, insani varoluşu anlamlı kılan temel değerleri ihtiva etmektedirler. Çünkü bu haklara sahip olmayan bir kişi, insana yaraşır bir hayat sürme ve dolayısıyla insani varoluş niteliği bakımından eksiktir. Bu itibarla kısaca, insanca bir yaşamın asgari koşulları olarak tanımlanmaları mümkündür⁷.

Bu asgari koşullar, genel olarak insanın maddi ve manevi değerlerinin korunması için var olan temel standartlara ya da ilkelere karşılık gelmektedirler. İnsan hakları düşüncesinde, insan varlığından yola çıkılmakta ve bu varlığın yaşayışında ve gelişiminde zorunlu ve önemli görülen unsurlar güvence altına alınmaktadır. Bu çerçevede insan hakları, insan olarak kalmamızın ve kendimizi gerçekleştirmemizin temeli olan haklar kategorisinde yer almaktadırlar. İnsan olarak kalabilmek ve insanca bir hayat sürdürebilmek ise öncelikle bireyin 'maddi ve manevi varlığının serbestçe gelişebilmesiyle'⁸ bağlantılı bulunmaktadır.

⁶ **BOYAR**, Oya, 'Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Yatay Etki', İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme), Editör: Sibel İnceoğlu, (Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi), Avrupa Konseyi, 2013, s. 69.

⁷ **GRIFFIN**, James, On Human Rights, Oxford University Press, New York 2008, s. 15-16; **ERDOĞAN**, Mustafa, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Genişletilmiş 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara 2011, s. 28.

⁸ **GÜMÜŞ**, A. Tarık, Türk Anayasası'nda Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı, Eğitim Akademi Yayınları, Konya 2010, s. 14 vd.

Söz konusu bağlantıdan hareketle; ‘bir insanın, insan haklarını ihlal etmenin, o kişiye sanki insan değilmiş gibi davranmakla aynı şey olduğunu’ söylemek mümkündür. Çünkü ‘insanın layık olduğu’ temel standartlara riayet edilmediği bir yerde, kişilere, insana yaraşır bir şekilde muamele edildiği söylenemez. Bu itibarla insan hakları; ırk, milliyet, din, cinsiyet veya kimliğimizi oluşturan diğer özelliklerden dolayı herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın, ‘herkes için onurlu bir hayatı güvence altına alma projesi’ olarak belirmektedirler⁹.

Onurlu bir hayat¹⁰, tehdidin ve baskının ya da ‘kötü’ muamelenin olmadığı bir hayattır. Böyle bir hayatı; haksızlığın ya da zulmün yapılmadığı, ‘korkudan uzak bir hayat’ olarak da nitelendirmek mümkündür¹¹.

Tehdit, baskı ya da haksızlık; devlet iktidarından gelebileceği gibi, başka kişi ve kurumlardan da gelebilmektedir. İnsan haklarının temel misyonu bu noktada, bireyleri; baskıdan, sömürüden, ayrımcı davranışlardan, haksızlıklardan ve insan onurunu zedeleyen eylemlerden korumaktır. İnsan hakları kuralları; bu süreçte bireyin sömürülmesine ve

⁹ **FREEMAN**, Michael, İnsan Hakları Disiplinlerarası Yaklaşım, Çev. A. Erkan Koca-Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, Ankara 2008, s. XVI.

¹⁰ **DONNELLY**, Jack, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 27; **DILLER**, Janelle M., Securing Dignity and Freedom thorough Human Rights Article 22 of the Universal Declaration of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands 2012, s. 24-25; **UYGUN**, Oktay, ‘Çağımızın İnsan Onuruna Yöneltiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi’, Hukuk Felsefesini Yeniden Düşünmek: Hukuk Teorileri, İnsan Hakları ve Anayasalar, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi, Marmara Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Yayınları, İstanbul 2011, s. 67-68; **BULUT**, Nihat, ‘Eski Yunandan Aydınlanmaya İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış’, EÜHFD, c. XII, sy.3-4, 2008, s. 1 vd.

¹¹ **DILLER**, s. 24-26.

haksızlığa uğratılmasına ‘devletin, seyirci kalmaması gerektiği iddiası ve talebi’ olarak devreye girmektedirler¹².

İnsan haklarının bu yöndeki iddiası ve talebi, günümüzde teori ve uygulama düzeyinde yaygın bir biçimde dillendirilmektedir. Ancak modernleşme bağlamındaki insan hakları doktrininin etkisi, özellikle devlet tarafından gerçekleştirilen ihlallere ağırlık verilmesi anlamında 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını güçlü bir biçimde hissettirmiştir.

Şüphesiz 18. yüzyıldan başlayarak bu tarihe kadar olan zaman diliminde de azınlıkların korunması ve köle ticaretinin engellenmesi gibi konularda ulusal nitelikli, çok taraflı ya da ikili anlaşmalar düzeyinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Sözü edilen düzenlemelerde yer alan haklar; bireysel ve kolektif nitelikte olmak üzere iki yönlü bir nitelik taşıdığı gibi ayrıca çoğunluğun sahip olduğu ve yararlandığı haklardan ayrımcılık yapılmaksızın bu grupların da yararlanmasının sağlanmasına, sömürünün ve haksızlıkların engellenmesine ve bunun için gerekli güvencelerin getirilmesine yöneliktir. Ancak bu tür konuların; yerel ya da bölgesel bir sorun çerçevesinin dışına çıkartılarak evrensel olduklarının kabulü ve aynı zamanda siyasal boyutlarının yanı sıra insan hakları sorunu olarak da kavranmaya başlanmaları, II. Dünya Savaşından sonra ve Birleşmiş Milletler Örgütünün kurulmasıyla söz konusu olmuştur¹³.

Diğer taraftan bu dönemde ortaya çıkan bir diğer gelişme; sosyal güvenliğe, çalışma hayatına ve koşullarına ilişkin hakların, sosyal ve ekonomik haklar ve güvenceler bağlamında anayasalarda yer almaya başlamaları olmuştur. Bu tür hakların ihlalinin, bir insan hakkı ihlali olduğu ve bundan devletin sorumlu olduğu yönündeki düşünce ise 19. yüzyılın ortalarına doğru Sanayi Devrimi ile kendisini gösteren ağır çalışma koşulları, işsizlik ve yoksulluk ortamında şekillenmiş ve özellikle böyle bir ortamda ‘insanın, onurunun çiğnendiği ve rencide edildiği’

¹² **SPAGNOLI**, Filip, ‘What Are Human Rights ? (21): Dimensions of Human Rights’, <http://filipsagnoli.wordpress.com/2009/10/16/dimensions-of-human-rights/> B.T. 10.06.2012.

¹³ **GEMALMAZ**, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 271 vd.

yönündeki bilincin etkisiyle örgütlü ve kapsamlı bir mücadeleye dönüşmüştür¹⁴. Bu mücadelenin ürünü olarak; sosyal güvenlik, çalışan kadınların ve çocukların korunması, adil ve uygun çalışma koşulları, asgari ücret, eşit işe eşit ücret, dinlenme hakkı, sendika ve grev hakkı, toplu görüşme ve pazarlık vb. haklar, daha önce de birtakım Anayasalarda yer almakla birlikte¹⁵, yaygın biçimde II. Dünya Savaşından itibaren ülkelerin pozitif hukuklarında ‘devlete sorumluluk yükleyen insan hakları’ olarak düzenlenmeye başlamışlardır.

O tarihten bu yana ise değişken, daha kapsamlı ve dinamik bir insan hakları anlayışının yerleşmesine tanık olunmuştur¹⁶. Yatay etkinin görünür hale gelmesi bağlamında ortaya çıkan bu gelişmede; hak kullanma bincindeki artışın, sivil toplum kuruluşlarının çabalarının ve bu çabaların bir yansıması olarak uluslararası ve ulusal düzeydeki pozitif hukukun önemli katkıları bulunmaktadır. Nitekim 1990'lı yılların başlarında Uluslararası Af Örgütü'nün; ‘devlet dışı aktörlerin de insan haklarını ihlal edebileceği’ yönündeki vurgusu, bu süreçte önemli bir aşama olarak belirlemiştir. Bu vurgu, başlangıçta silahlı çatışma dönemleri dikkate alınarak yapılmışsa da daha sonraki dönemlerde yatay etki ve yatay ihlal kavramlarının etkisi çok daha geniş bir çerçevede düşünölmeye başlanmıştır.

Sözö edilen geniş çerçevedeki ilk alanı, kadınların hakları ve bu haklara yönelik ihlaller konusu oluşturmuştur. Kadınların insan hakkı, terminoloji olarak 1970'lerde dünyanın gündemine girmiştir. Cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve ayrımcılığın; yaşamın her alanında belirgin bir biçimde sürmesi, kadın hakları kavramının da tartışılmasına yol açmıştır. Geleneksel insan hakları yaklaşımındaki özel alan-kamusal alan ayrımının sorgulanması, tartışmanın odak noktasını oluştururken; sözö edilen süreç, insan haklarının işlevinde ve kapsamında da köklü bir

¹⁴ **KARA**, Bülent, Sosyal Haklar ve Özel Olarak Korunması Gereken Kişiler, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, s. 53-54.

¹⁵ Örneğinin; 1917 tarihli Meksika, 1919 Alman Cumhuriyeti (Weimar), 1920 Estonya, 1921 Yugoslavya, 1921 Polonya, 1923 Romanya, 1931 İspanya, 1936 Sovyet Anayasaları vb.

¹⁶ **KNOX**, s. 1-2.

dönüşümle sonuçlanmıştır. Nitekim; kadına yönelik şiddet, aile içi şiddet, kadının beden bütünlüğüne yönelik hak ihlalleri, doğurganlık haklarının ihlali vb. alanların daha sonraki tarihlerde Birleşmiş Milletler Örgütünün kararlarında ve uluslararası sözleşmelerde temel insan hakları olarak düzenlenmeleri söz konusu olmuştur¹⁷.

Bu yöndeki gelişimde; Birleşmiş Milletler düzeyinde 1979 yılında kabul edilip 1981’de yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), önemli bir başlangıç noktası teşkil etmiştir¹⁸. Kadınlara yönelik ayrımcılığı, bir insan hakları sorunu olarak gören bağlayıcı nitelikteki ilk uluslararası belge özelliğini taşıyan Sözleşme, hem kamusal hem de özel alanda ortaya çıkan ihlalleri önlemek ve bunlar hakkında gerekli önlemleri almak yükümlülüğünü taraf devletlere getirmektedir. Ancak ilgili metinde, ‘kadınlara yönelik şiddetin ‘insan hakları ihlali’ olarak kabul edilip edilmeyeceği’ hususu, cevapsız bırakılan bir konu olmuştur¹⁹.

Bu yöndeki eksiklik; önce 1992’de CEDAW Komitesinin 19 nolu Genel Tavsiyesi ile²⁰ daha sonra da 1993 Birleşmiş Milletler Dünya İnsan Hakları Konferansında alınan birtakım kararlarla giderilmeye çalışılmıştır. Konferansta, kadına yönelik şiddet; ‘kadınların fiziksel bütünlüğünü, bireysel özgürlüklerini ve temel haklarını tehdit eden

¹⁷ **REILLY**, Niamh, Women’s Human Rights, Polity Press, Cambridge UK 2009, s. 2 vd.

¹⁸ Türkiye; Sözleşme’ye 1985 yılında, Ek Protokol’e ise 2002 yılında taraf olmuştur.

¹⁹ **ACAR**, Feride, ‘Birleşmiş Milletler’de ve Avrupa Konseyi’nde Kadınların İnsan Hakları’, <http://www.tukd.org.tr/dosya/feridea-carkonusmametni.doc.>, B. T. 10.08.2013.

²⁰ CEDAW Komitesi bu Tavsiye kararında, kadınlara yönelik şiddeti ‘kadınlara karşı ayrımcılık’ olarak tanımlamış ve böylece konunun, bireylerin ‘ayrımcılığa uğramama hakkı’ çerçevesinde ele alınmasının yolunu açmıştır. Komite tarafından kadınlara yönelik şiddet, ‘kadınlara kadın oldukları için yöneltilen ve /veya kadınları orantısız olarak etkileyen şiddet’ olarak tanımlanmıştır. Bkz. **ACAR**, Feride, ‘Birleşmiş Milletler’de ve Avrupa Konseyi’nde Kadınların İnsan Hakları’, <http://www.tukd.org.tr/dosya/ferideacarkonusmametni.doc.>, B. T. 10.08.2013.

davranışlar’ olarak tanımlanırken; ‘kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının, evrensel insan haklarının ayrılmaz, bölünmez ve vazgeçilmez bir parçası’ olduğu kabul edilmek suretiyle de kadınlara yönelik şiddetin bir insan hakkı ihlali olarak ‘resmî’ nitelikli uluslararası mutabakat belgelerine girmesine zemin hazırlanmıştır. Öte yandan aynı yıl, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, özel olarak kadına karşı şiddeti ele alan ilk insan hakları belgesini (Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge)²¹ kabul ederken, 1994 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu bünyesinde oluşturulan Kadınlara Yönelik Şiddet Özel Raportörlüğü ile de şiddet konusundaki ulusal yaklaşım ve uygulamalar doğrudan Birleşmiş Milletler denetimine açılmıştır.

Sözü edilen gelişmelerle ulaşılan nokta; o güne kadar, ‘özel alan’ içinde yer aldıkları ve bu itibarla özel bir konu teşkil etikleri kabul edilerek devletlerin yetki alanlarına girmedikleri varsayılan ‘kadına yönelik ev ve topluluk içi şiddet eylemlerinin’, devletin sorumluluğunu içeren ‘insan hakları sorunu/konusu’ olarak kabul edilmeleridir. Bu aşamada altı çizilen nokta; bu tür eylemleri gerçekleştirenlerin özel kişiler olmalarının, devletin, sorumluluktan kaçabileceği anlamına gelmediği; uluslararası hukuk uyarınca devletin, devlet dışı kişiler ve kurumlar tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinden de net bir biçimde sorumlu olduğu hususu olmuştur²².

Yatay etkinin görünür kılınması bağlamında kadın hakları ile ivme kazanan gelişme, bu sürece paralel biçimde kabul edilen pek çok spesifik konulu insan hakları sözleşmesiyle de önemli ölçüde genişletilmiştir. Çocuk hakları, engelli hakları, mülteci hakları, göçmen

²¹ Bildirgede kadınlara yönelik şiddet konusunda, devletlerin ‘özen yükümlülüğü’ ile hareket etmeleri vurgulanmıştır. Böylece Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin kadın haklarının tümü için öngördüğü ‘devletin pozitif yükümlülüğü’ ilkesi, şiddet bağlamında somutlaştırılmış ve pekiştirilmiştir. **ACAR**, Feride, ‘Birleşmiş Milletler’de ve Avrupa Konseyi’nde Kadınların İnsan Hakları’, <http://www.tukd.org.tr/dosya/ferideacarkonusmametni.doc.>, B. T. 10.08.2013.

²² **ACAR**, Feride, ‘Birleşmiş Milletler’de ve Avrupa Konseyi’nde Kadınların İnsan Hakları’, <http://www.tukd.org.tr/dosya/ferideacarkonusmametni.doc.>, B. T. 10.08.2013.

işçilerin ve ailelerinin hakları bunlar arasında önemli bir yer tutmaktadırlar. Bunlar, toplum içinde dezavantajlı grupları oluşturan, özel olarak korunması gerekli menfaatleri bulunan topluluklardır. Bu tür öznel hak kategorilerine ilişkin sözleşmelerin kabulü, her şeyden önce uluslararası insan hakları hukukunun giderek daha fazla somut olgulara ve belirli gruplara ilişkin ihlal eylemlerine odaklandığının bir göstergesi niteliğindedir. Bunun başlıca nedeni; insan haklarının, herkesin yararlanması gereken haklar oldukları, belli kişi ve grupların bu haklardan gerektiği şekilde yararlanmamasının ve insan onurunu zedeleyen her hususun bir insan hakkı sorunu olduğu düşüncesidir. Bu düşüncenin somut içeriği, insanı her türlü baskıdan ve istismardan korumak için getirilmiş asgari temel standartları oluşturan insan haklarının; devletler yanında, bireylerden de belli şekilde ya da tarzda muamele talep eden haklar oldukları ve belli kişi ve gruplara yönelik sömürünün ya da haksız ve ayrımcı nitelikteki muamelelerin kimden gelirse gelsin devletlerin harekete geçmesini gerektiren ciddi bir insan hakları sorunu teşkil ettikleri hususudur. Nitekim ilgili Sözleşmelerde, somut ve ayrıntılı bir biçimde, 'bu gruplara dahil olan kişilerin pek çok türde ve şekillerde maruz kaldıkları insan hakları ihlalleri'ne ve devletin bu alandaki sorumluluklarına/yükümlülüklerine dikkat çekilmektedir. Böylece insan hakları alanı, 'konu ve özne odaklı' bir gelişme gösterirken ihlallerin en fazla görüldüğü somut sorun alanlarına ve mağdur gruplarına işaret edilmek suretiyle de devletlere bu konuda rehber edinecekleri temel ilkeler sunulmaktadır²³.

Yatay etkinin gelişimindeki bir başka önemli etkeni, küreselleşme olgusu oluşturmaktadır. İnsan hakları, son otuz yıldan bu yana küreselleşmenin etkileri bağlamında da yeniden ele alınmaya ve şekillenmeye başlamıştır²⁴.

²³ **KNOX**, s. 2 vd.; **ACAR**, Feride, 'Birleşmiş Milletler'de ve Avrupa Konseyi'nde Kadınların İnsan Hakları', <http://www.tukd.org.tr/dosya/ferideacarkonusmametni.doc.>, B. T. 10.08.2013.

²⁴ **DURUL**, Ferzan, Küreselleşme ve İnsan Hakları, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 113 vd.; **ŞAHİN**, Yeşim Edis, 'Küreselleşme, Yoksullaşma ve İnsan Hakları', Türkiye'de İnsan Hakları, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE, Ankara 2000, s. 591-595.

‘Çok boyutlu ilişkiler ağı ve gittikçe artan bağlantılar zinciri’ şeklindeki tasviri bağlamında küreselleşme; insanların, hizmetlerin, bilginin ve kültürün hareket alanlarının genişlemesine, finans ve sermaye akışkanlığına, üretimin sınırlar ötesi hareketliliğine, iletişim ve haberleşme alanındaki teknolojik gelişmelerin yeni boyutlar kazanmasına, toplumlararası ilişkilerin yoğunlaşmasına, tüm insanları ilgilendiren konuların (çevre, terör, güvenlik vb.) uluslararası ve ulusalüstü platformlara taşınmasına, yönetme olgusunun farklı düzeydeki otorite birimlerine yayılmasına, sivil grupların sınırlar ötesindeki ilişkilerinin artmasına, bölgeselleşmeye, yerelleşmeye ve daha birçok faktöre işaret eden bir kavram özelliği taşımaktadır²⁵.

Çok boyutlu olmasına ve pek çok gelişmeyi de bünyesinde barındırmasına paralel olarak küreselleşme, yatay ihlalleri ve ilişkileri de yoğun şekilde gündeme getiren bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, kişisel verilerin korunmasını ve özel yaşamın gizliliğini ihlal ederken, biyo-teknolojinin eriştiği düzey de insan onurunu tehdit eden yeni tehlikeler ortaya çıkarmaktadır²⁶. Diğer taraftan ticaretin serbestleşmesi ve ekonominin küreselleşmesi de ekonomik büyüme konusunda yeni olanaklar sunmakla birlikte; işsizliğe, yoksulluğa, eşitsizliğe ve beraberinde insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. Sosyal haklar, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen haklar kategorisini oluşturmaktadırlar²⁷.

Küreselleşme, esas itibariyle yeni bir kamu yönetimi modeline ve devlet yapılanmasına yol açmış durumdadır. Bunun odağında, devletin küçültülmesi anlayışı bulunmaktadır. Devletin küçültülmesini sağlayacak uygulamalar arasında ise özelleştirme, kamu harcamalarının ve kamu çalışanlarının sayısının azaltılması vb. politikalar önemli bir yer

²⁵ Bkz. **RITZER**, George, *Globalization The Essentials*, John Wiley & Sons, West Sussex UK 2011, s. 82 vd.; **SUNAY**, Reyhan, *Tartışılan Egemenlik*, Yetkin Yayınları, Ankara 2007, s. 112 vd.

²⁶ **UYGUN**, s. 81 vd.

²⁷ **UYGUN**, Oktay, ‘Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi’, *Kamu Hukuku İncelemeleri*, Oktay Uygun, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 255-266.

tutmaktadırlar²⁸. Özellikle özelleştirme sonucu pek çok alanın ve hizmetin (sağlık, eğitim, kitle iletişim vb.) üçüncü kişi ve kurumlar tarafından görülmeye başlanmasına paralel biçimde, yatay etkinin ve ihlallerin alanının da giderek genişlediğine tanık olunmaktadır.

Sözü edilen süreçteki önemli aktörlerden birini, çok uluslu şirketler oluşturmaktadırlar. Çok uluslu şirketler, iki ya da daha fazla ülkede üretim veya dağıtım etkinlikleri gösteren girişimler olarak tanımlanmaktadır. Sermaye hareketliliğindeki artışın bir boyutu olarak çok uluslu üretim, ticaretteki serbestleşmenin yol açtığı bir gelişmenin uzantısı durumundadır. Ticaretteki serbestleşme ve genişleme olgusu, uluslararası rekabeti beraberinde getirmektedir. Uluslararası rekabete karşı koyabilmek ve kâr elde edebilmek amacı ise asgari maliyetle üretim yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu durum; şirketler açısından, üretim ve dağıtım faaliyetlerinin daha ucuza gerçekleştirilebileceği ülkelere yatırım yapılması sürecini başlatmıştır. Ülkesine yatırım yapılacak olan devlet; bu duruma önemli bir mali kaynak, istihdam imkânı vb. olarak bakarken, bir ülkeye yatırım yapılması ise sosyal hakların geri plana itilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Özellikle çalışma hakkı ve çalışma koşulları ile ilgili haklar, eşit ve adil ücret hakkı, sosyal güvenlik, sendikal faaliyet, toplu sözleşme ve grev hakları vb. neoliberal politikalar doğrultusunda ciddi bir kısıtlamaya tabi tutulabilmektedirler²⁹.

Öte yandan sanayi işletmelerinin neden oldukları kirlilik dolayısıyla çevre hakkının ve güvenilir içme suyuna erişim hakkının ihlali, diğer taraftan tüketici haklarının ihlali, yasadışı çocuk istihdamı, insan ticareti suçu gibi pek çok tehdit ve tehlikeler dikkate alındığında da küreselleşmenin daha geniş bir çerçevede yatay ilişkiler alanını etkilemesi ve devletleri bu konuda tedbirler almaya zorlaması söz konusudur. Bu ise esas olarak devletin sorumluluk alanını genişleten bir gelişmeye karşılık gelmektedir³⁰.

²⁸ **SUNAY**, s. 261-276.

²⁹ **SUNAY**, s. 141-153; **UYGUN**, Küreselleşmenin Sosyal Haklara Etkisi, s. 255-256, 265-266.

³⁰ **GEMALMAZ**, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 5. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 96.

III-YATAY İHLAL ALANLARI VE ÖRNEKLERİ

Bireyler veya gruplar arasında gerçekleşen yatay ihlaller, toplumsal hayatın her alanında farklı kategorilerde ve şekillerde ortaya çıkabilmektedirler. Bunlar, esas itibariyle siyasi iktidarın ve devlet mekanizmasının dışında, daha güçlü konumdaki tarafın diğer tarafa, çoğunluğun azınlığa yönelik dayatmaları, haksız davranışları vb. olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu tür örneklerin hemen hepsinde, özel ilişkiden kaynaklanan ilişkinin mağdurları; genellikle fiziksel, ekonomik, eğitim ve benzeri açılardan daha güçsüz konumda yer almaktadırlar³¹.

Somut hak kategoriler açısından ele alındığında; haksız kamulaştırma, gözaltında işkence ve kötü muamele, haksız yakalama, haksız tutuklama vb. sadece devlet görevlileri tarafından ihlal edilenler bir yana bırakılırsa pozitif hukukta yer alan temel haklar, devletler yanında bireylerce de ihlal edilebilen haklardır. Bu bakımdan sözü edilen alan; yaşam hakkının ihlalden, eğitim ve sağlık hakkının ihlalden, mülkiyet hakkının ihlalden, ayrımcılık yapılmasına, zorla çalıştırma ve angaryadan, uygun ve adil çalışma koşullarının ihlalden oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Mağdur kategorileri açısından ele alındığında da konunun oldukça geniş bir kesimi ilgilendirmesi söz konusudur. Nitekim kadın hakları, çocuk hakları, engelli hakları, hasta hakları vb. olası yatay ihlallerin gerçekleşebileceği başlıca alanları oluşturmaktadırlar. Bu gibi öznel hak kategorilerinin ortaya çıkışında esas itibariyle, ilgili kişi ve grupların haklarına yönelik olarak başka kişi ve gruplardan gelebilecek tehdit ve baskılara karşı da önlem alınması ve bu konuda devletin sorumlu tutulacağı hususların genişletilmesi amacı belirleyici olmaktadır.

Kadın hakları alanındaki yatay ihlallere örnek olarak başlıca; iş ve çalışma hayatına ilişkin olanlar (işe almada ve ücret uygulamada ayrımcılık yapılması, uygun çalışma koşullarının sunulmaması, hamilelik, doğum izni ya da medeni hal nedeniyle işten çıkarılmaları), töre cinayetleri, fiziksel şiddet, aile içi şiddet, eğitim kurumlarına gönderilmemeleri, erken yaşta ve zorla evlendirme, zorla çalıştırma vb. eylemler gösterilebilir. Aynı şekilde çocukların haklarına yönelik birtakım ihlaller; kötü muamele, cinsel istismar, psikolojik, fiziksel ve

³¹ **POROY**, s. 1006.

duygusal şiddet, eğitime erişimin engellenmesi, ağır çalışma koşullarında ve riskli meslek gruplarında çalıştırılmaları vb. şeklinde olurken; engellilerin hakları da örneğin, ev içinde veya dışında her türlü sömürüye şiddete veya istismara maruz kalma, eğitim, sağlık ve çalışma alanlarında ayrımcılık yapılması, işyerinde makul düzenlemelerin yapılmaması ya da güvenli çalışma koşullarının sağlanmaması gibi eylemler yoluyla ihlal edilebilmektedir³².

Diğer taraftan hasta hakları alanında da örneğin; sağlık kurumlarına erişimin engellenmesi, ırk, dil, din, cinsiyet vb. nedenlere dayalı olarak tedavinin reddedilmesi, rıza ya da istek dışında birtakım tıbbi uygulamalara başvurulması, sağlık hizmetlerinin eşit olarak sunulmaması, hastalık ve tedavi hakkında yeterli bilgi verilmemesi, özel hayatının gizliliğine riayet edilmemesi, kötü muamelede ve davranışta bulunulması, yanlış tedavi sonucu sakatlanmaya ya da ölüme sebebiyet verilmesi başlıca ihlaller olarak belirmektedirler³³.

Bunların yanında belirli suç kategorileri açısından ele alındığında da örneğin nefret suçları, yatay ihlalleri ortaya çıkaran başlıca eylemler arasında yer almaktadırlar. Nefret suçları, özü itibariyle ayrımcılık yasağının ihlali bağlamında işlenen suçlardır³⁴. Ayrımcılık yasağının

³² **REILLY**, s. 10 vd.; **FREEMAN**, Michael, ‘The Value and Values of Children’s Rights’, The Human Rights of Children: From Visions to Implementation, Edited by Antonella Invernizzi-Jane Williams, Ashgate Publishing, Farnham Surrey UK 2011, s. 21 vd.; **KALABALIK**, Halil, İnsan Hakları Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s. 611 vd.; **ÇAĞLAR**, Selda, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, Beta Yayınları, İstanbul 2009, s. 35 vd.; **HAMARBERG**, Thomas, Avrupa’da İnsan Hakları, Çev. Ayşen Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.123-137, 155-185.

³³ **AYDIN**, Nizamettin, ‘Hasta Haklarının Hukukî Boyutu ve Korunma Yolları’, http://www.ism.gov.tr/hastahaklari/haberler/hh_hukukiboyutu/index.htm, B. T. 02.09.2013.

³⁴ **HAMARBERG**, s. 47-51; **KARAN**, Ulaş, ‘Nefret Suçlarından Ne Anlıyoruz?’ Nefret Suçları ve Nefret Söylemi, Editörler: Ayşe Çavdar-Aylin B. Yıldırım, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 56 vd.

ihlali; ırk, dil, din, etnik köken, meslek, cinsiyet, sosyal statü, engellilik, cinsel yönelim, siyasi düşünce temelinde bir kişinin ya da kişi grubunun temel haklardan tam olarak yararlanmasının engellenmesidir. Ayrımcılık; her şeyden önce 'tüm insanların, insanlık onuru bakımından eşit oldukları ve temel haklardan da eşit olarak yararlanmaları gerektiği' yönündeki temel ilkenin ihlali anlamına gelmektedir³⁵.

Ayrımcılık; doğrudan ayrımcılık olarak açık biçimde uygulanacağı gibi, dolaylı ayrımcılık şeklinde örtülü bir biçimde de uygulanabilmektedir. Doğrudan ayrımcılık; belirli bir kişinin veya grubun ayrımcılığa temel oluşturan nedenlerden (dil, etnik köken, engellilik vs.) birine dayalı olarak temel hak ve özgürlüklerden, aynı veya benzer konumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi ifade etmektedir. Örneğin; istihdam edilen kadın ve erkek çalışanlar arasında salt cinsiyete dayalı ücret farklılıkları yapılması, belirli bir etnik gruba mensup olanlara iş verilmemesi, ev kiralanmaması vb. Dolaylı ayrımcılık ise herkes için aynı şekilde geçerli ve görünüşte tarafsız olan, ancak bazı kişi ve gruplar üzerinde diğerlerinden farklı olarak veya diğer gruplardan daha fazla olumsuz etkiler meydana getiren uygulamalara veya önlemlere başvurulmasıdır. Örneğin, bazı işyerlerinin, belli bir kıyafet tercihinde bulunanları işe almamaları ya da çalışma sürecinde böyle bir tercihte bulunan personeli işten çıkarmaları vb. Her iki türdeki ayrımcılık; çalışma hayatında, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunumunda, barınma gereksiniminin karşılanmasında, sosyal avantajlardan yararlanmada, mal ve hizmetlere erişimde söz konusu olabilmektedir³⁶.

Belirtilenlerin dışında, 'yatay ihlalleri gerçekleştirenler' açısından bir tasnif yapıldığında ise ele alınabilecek kesimlerden biri çok uluslu şirketlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi küreselleşmenin başlıca aktörlerinden biri olarak çok uluslu şirketler; sağlık alanından çevre hakkına, eğitim alanından tüketici haklarına, sosyal haklardan ayrımcılık yasağına, kadın ve çocuk haklarından engelli haklarına pek çok kişiyi ve

³⁵ **GÜL**, İdil Işıl/**KARAN**, Ulaş, Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi, Editörler: Gökçeçiçek Ayata-Burcu Yeşiladalı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 7-8.

³⁶ **GÜL**/**KARAN**, s. 9-10; **KALABALIK**, s. 388-395.

grubu ilgilendiren ilişkiler ağının odağında yer almaktadırlar. Geniş ilişkiler ağı, ihlallerin kapsamını da genişletmektedir. Nitekim özel sağlık kuruluşlarının çoğalması ile birlikte niteliksiz eleman çalıştırılmasına paralel olarak tıbbi ihmal ve hata olayları yaygınlaşırken; bu süreçte koruyucu sağlık hizmetleri yerine tedavi edici hizmetlere ağırlık verilmesi de başta sağlık kurumlarına erişimden, sağlık hizmetlerinden yararlanmaya pek çok hakkın tam ve etkin olarak kullanılmamasına yol açmaktadır. Aynı şekilde, sanayi işletmelerinin neden oldukları kirlilik, gürültü vb. dolayısıyla örneğin; kişilerin güvenilir içme suyuna erişim hakları ihlal edildiği gibi, konuta saygı ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakları da ihlal edilmektedir. Diğer taraftan, sosyal hakların ve güvencelerin ihlali de son derece geniş bir alanı ilgilendiren yatay ihlaller olarak belirmektedirler. Nitekim düşük ücretle ve iş güvenliği olmaksızın işçi çalıştırma, işe almada ve ücret uygulamada yaş, cinsiyet, din, sosyal ve etnik köken, siyasi görüş ya da sendika üyeliğine dayalı ayrımcılık yapılması, kadın işçilerin dezavantajlı koşullarda çalıştırılmaları, adil ve uygun çalışma koşulları ya da imkânları sunulmaması, çocuk işçi çalıştırma, çocuk emeğinin istismar edilmesi ve ucuz iş gücü olarak kullanılmaları, yasal çalışma saatlerine riayet edilmemesi, zorla çalıştırma ve angarya yasağının ihlali, sendikaya üye olmayı seçen işçilerin işten çıkarılmaları, örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme haklarının ihlali, haksız yere işten çıkartma gibi uygulamalar bunlar arasında önemli bir yer tutmaktadırlar³⁷.

Çok uluslu şirketler yanında yazılı, görsel ve sosyal medya/basın aracılığıyla gerçekleştirilen ihlaller de geniş kitleleri ilgilendiren yatay ihlaller olarak ön plana çıkmaktadırlar. Özellikle; kişilik haklarının (isim, resim, özel hayat, ekonomik varlık, şeref ve haysiyet vb.) ihlali, kişilere yönelik kötüleyici ve karalayıcı nitelikte ifadelerin kullanılması, haberleşmenin gizliliğinin ihlali, adil yargılanma hakkının ihlali (yargının bağımsızlığının veya masumiyet karinesinin ihlali vb. nedenlerine dayalı olarak), belli kişi ve grupların hedef alınmasına yol açacak şekilde nefret söyleminin kullanılması, medyadaki tekelleşme nedeniyle toplumun haber alma, farklı düşüncelere ve kanaatlere serbestçe ulaşma hakkının ihlali, haberin gerçek ve objektif olarak verilmemesi dolayısıyla doğru

³⁷ **KIVILCIM**, Zeynep, 'İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya', Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XIII, sy.1-2, y. 2009, s. 222 vd.

habere ulaşma hakkının engellenmesi, medyanın kendi içinde çoğulculuğun ve demokrasinin işlememesi sonucu örneğin, çalışanların, düşünceleri nedeniyle işten çıkarılmaları, verilen haberlerde ve yapılan programlarda toplumdaki belli kesimleri ötekileştiren ayrımcı bir dil kullanılması vb. bu tür ihlallerin başlıca örnekleri olarak belirlemektedirler³⁸.

IV-DEVLETİN SORUMLULUĞU

Yatay ihlallerden dolayı devletin sorumluluğu, insan haklarını koruma görevinden doğmaktadır. Bu görevi bağlamında devlet; ihlalleri önlemek, gerçekleştiğinde soruşturmak, suçlu olduğu iddia edilenleri yargılamak ve tazminat ve telafiyi de içeren yeterli korumayı sağlamak durumundadır.

Koruma görevinin temeli ise insan haklarına saygı yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük; insan haklarının, anayasalar ve uluslararası sözleşmeler aracılığıyla pozitif hukuk güvencesine alınmasıyla birlikte, devletler açısından ortaya çıkan başlıca yükümlülüktür. Temel hak ve hürriyetlerin herkes için sağlanması, uygulanması, işlerlik kazandırılması ve davranışa dönüştürülmesi yükümlülüğüne karşılık gelmektedir. Geniş kapsamlı olarak düşünüldüğünde bünyesinde; hakları ihlal etmeme, uygulamaya geçirme, koruyucu ve telafi edici mekanizmalara işlerlik kazandırma yükümlülüklerini barındırmaktadır. Bu bağlamda negatif ve pozitif boyutları bulunmaktadır. Nitekim negatif yükümlülük, temel haklara hukuka aykırı biçimde müdahale etmekten kaçınma olurken; pozitif yükümlülük, hakların etkin kullanımı için (bunların fiilen ve gerçekten

³⁸ **MCINTYRE**, Peter, 'İnsan Hakları Gazeteciliği', İnsan Hakları Haberciliği, Hazırlayan: Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 167-179; **ERDOĞAN TOSUN**, Gülgün, 'İnsan Hakları ve Medya', İnsan Hakları Haberciliği, Hazırlayan: Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 90-102; **İLKİZ**, Fikret/**GÜNAYDIN**, Barış, 'Kişilik Hakları-Medya Etik ve Yargı Kararları', Küresel İletişim Dergisi, sy. 2, Güz 2006, s. 2 vd.

kullanılmasını ve korunmasını sağlamaya yönelik) tedbirlerin alınması anlamına gelmektedir³⁹.

Saygı yükümlülüğü, her ne kadar klasik insan hakları anlayışının etkisiyle uzunca bir süre ve yaygın biçimde, ‘haklara keyfi olarak müdahale etmekten ya da onları ihlal etmekten kaçınma yükümlülüğü’ şeklinde sadece negatif boyutlu olarak algılanmış ise de insan haklarına saygının gerçekleşmesi esas itibarıyla yalnızca keyfi müdahaleden kaçınmakla değil, uygulamaya dönük işlevsel ve koruyucu tedbirleri almakla mümkün olabilecek bir husustur. Çünkü insan hakları; özünde devletten, insan onuruna yaraşır bir hayat standardı talep etme haklarıdır. Bu standardın gerçekleştirilebilmesi ise devlet açısından çoğu durumda pozitif bir tutum takınılmasını zorunlu kılmaktadır.

Saygı yükümlülüğünün bu şekilde geniş olarak algılanmasında, insan haklarındaki gelişme sürecinin ve her bir temel hakkın kendine özgü gerekliliklerinin etkisi olduğu kadar yatay ihlal olgusunun da önemli bir payı ve zorlayıcı etkisi bulunmaktadır. Çünkü insan haklarının pozitif hukuk güvencesine alınması, bunlardan herkesin tam ve eşit olarak yararlanabilmesini sağlayacak önlemlerin de alınmasını gerektirmektedir. Bu durum, gerçekte devletin garantörlük/koruyuculuk konumunun gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Devlet, her şekilde yetki alanı içinde meydana gelen insan hakları ihlallerinden sorumludur. Söz konusu konumu gereği devlet; bireyleri, hem kendisinden hem de başka bireylerden gelecek ihlal davranışlarından korumak durumundadır. Kaynağı ne olursa olsun bireyleri, temel haklarının ihlallerine karşı koruyucu önlemleri almak ve gerekli mekanizmaları yerleştirmek konusundaki sorumluluk, esas olarak devlete ait bulunmaktadır. Buna göre, yapılması gerektiği halde birtakım işlemlerin ve tasarrufların yapılmaması ya da alınması gerektiği halde belli tedbirlerin alınmaması; devletin, sorumluluğunu yerine getirmediği anlamına gelecektir. Bu

³⁹ **CAREY**, Sabine C./**GIBNEY**, Mark/**POE**, Steven C., *The Politics of Human Rights- The Quest for Dignity*, Cambridge University Press, New York 2010, s. 43-44; **AKANDJI-KOMBE**, J. F., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler*, Çeviren: Özgür Heval Çınar ve Abdulcelil Kaya, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap*, Avrupa Konseyi, İnsan Hakları El Kitapları, No: 7, Belçika 2008, s. 5-6.

doğrultuda, insan haklarının ‘yatay etkisi’ de diğer hususlar yanında devletlerin, ‘insan haklarının sağlanmasına ve korunmasına ilişkin olarak yalnızca ihlallerden kaçınma yükümlülüğü içinde olmadıkları; fakat aynı zamanda bireyleri, diğer bireylerin ihlallerinden de koruma görevine sahip oldukları’ yönündeki anlayışın bir yansıması olmaktadır⁴⁰. Söz konusu anlayış, devlete; çıkaracağı yasalarla, yapacağı düzenlemelerle ve alacağı her türlü somut tedbirlerle kişilerin temel haklarını üçüncü kişilere karşı koruma sorumluluğu yüklemektedir.

İnsan haklarına saygının sağlanmasının, bu şekilde yalnızca negatif yükümlülüklerle riayet etmekle gerçekleştirilemeyeceği özellikle yatay ihlallerin de varlığı karşısında söz konusu yükümlülüğünün yerine getirilebilmesinin pozitif nitelikte birtakım tedbirleri de gerektirdiği yönündeki anlayış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarında da yaygın biçimde vurgulanan bir husustur. Sözleşme’deki hakların teorik ve kâğıt üzerinde kalan değil, pratik ve etkili bir şekilde korunması gereken haklar olduğu yorumu, bu süreçte Mahkemenin temel referansı olmuştur. Bu referanstan hareketle Mahkeme; birçok davada, devletlerin, sadece ‘ihlale yol açan bir eylemde bulunmadıkları’ iddiasıyla sorumluluktan kaçınamayacaklarına işaret etmiştir. Nitekim Mahkemeye göre; Sözleşme’nin 1. maddesinden doğan yükümlülük, sadece devlete atfedilebilir davranışlar sonucu ortaya çıkan hak ihlallerini değil, aynı zamanda devlet dışı kişi ve kuruluşlara atfedilebilir davranışlar sonucu ortaya çıkan hak ihlallerini de kapsamaktadır. 1. maddede; ‘Yüksek Sözleşen Taraflar, kendi yetki alanları içinde bulunan herkese bu Sözleşme’nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlükleri tanırlar’ hükmü yer almaktadır. Mahkemenin yerleşik içtihatlarında, maddede geçen ‘tanırlar’ ibaresi; devletler açısından, hem negatif hem de pozitif yükümlülükleri içerdiği şeklinde yorumlanmıştır. Mahkemeye göre, hakların etkin şekilde korunmaları, her iki tür yükümlülüğün karşılanmasını gerektirmekte ve ayrıca hak ihlalleri, kim tarafından

⁴⁰ **SEVER**, Çiğdem, ‘Kadına Karşı Ev İçi Şiddette Devletin Sorumluluğu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Opuz v. Türkiye Kararı’, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, c. 1, sy.2, 2012, s. 20 vd. ; **GEMALMAZ**, İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş (5. Baskı), s. 32.

gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, devletin, bu ihlallerden sorumluluğu söz konusu olmaktadır⁴¹.

Yatay ihlallerden dolayı devletin sorumluluğu, Alman Anayasa Hukuku doktrininde ‘üçüncü tarafın etkisi’ anlamına gelen ‘Drittwirkung’ kavramıyla karşılanmaktadır. Bu kavram çerçevesinde, devlet dışındaki kişilerin ya da özel aktörlerin davranışları nedeniyle devletin sorumluluğunun nereye kadar uzanabileceği hususu üzerinde yoğun bir tartışma sürdürülmektedir⁴². Kavram, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin gerek Fransızca gerekse İngilizce yayınlanan kararlarında orijinal şekliyle (Drittwirkung) kullanılmaktadır. Söz konusu kavram bağlamında Mahkemenin temel inceleme konusu da ‘bireyin, başka bir özel şahsın müdahalesine karşı korunması’ çerçevesinde devletin alması gereken tedbirlerin kapsamı ve nitelikleri olmaktadır⁴³.

Gerek normatif gerekse içtihadî düzeyde, devletin insan haklarını koruma sorumluluğu, maddi ve usuli nitelikteki birtakım tedbirlerin alınması yükümlülüğü şeklinde belirmektedir. Bu bağlamda devletin; insan hakları ihlallerini önlemek için makul adımları atmak ve yargı yetkisi dahilinde gerçekleştirilmiş ihlalleri ciddi biçimde soruşturmak,

⁴¹ **WEBSTER**, Elaine, Exploring the Prohibition of Degrading Treatment within Article 3 of the European Convention on Human Rights, Phd the University of Edinburgh 2009, s. 50; **AKANDJI-KOMBE**, s. 9; **ŞİMŞEK**, Suat, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Mülkiyet Hakkının Korunması Açısından Devletlerin Pozitif Yükümlülükleri’, Sayıştay Dergisi, sy. 84, Ocak-Mart 2012, s. 3, 5; **GEMALMAZ**, İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş (5. Baskı), s. 97-101.

⁴² Bkz. **AKANDJI-KOMBE**, s.14; **ŞİRİN**, Tolga, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 350 vd.; **BOYAR**, , s.70; **GEMALMAZ**, İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş (5. Baskı), s. 94-95.

⁴³ **XENOS**, Dimitris, The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights, Routledge, New York 2012, s.42 vd.; **ALEXY**, Robert, A Theory of Constitutional Rights, Oxford University Press, New York, 2010, s. xxxviii-xl; Ayrıca kavramın Avrupa Birliği hukuku çerçevesindeki uygulaması ve yorumlanması ile ilgili olarak bkz. **ENGLE**, Eric, ‘Third Party Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung)’, European Law/Europarecht, Vol. 5, No. 2, 2009, s. 167 vd.

sorumluları tespit etmek, uygun cezayı vermek ve mağdurların yeterli tazminatı almasını sağlamak için tasarrufundaki tüm olanakları kullanmak görevlerine işaret edilmektedir. Bu görevler çerçevesinde yatay hak ihlallerinde devlete düşen sorumluluk; gerekli normatif düzenlemeleri yapmak ve güvenceleri getirmek, uygulamaya dönük işlevsel tedbirler almak, denetim görevlerini yerine getirmek, ihlal durumunda başvurulabilecek hak arama yollarını oluşturmak ve belirtmek, ihlal olduğunda etkin bir soruşturma yürütmek ve gerekli müeyyideyi uygulamak şeklinde ortaya çıkmaktadır⁴⁴. Söz konusu tedbirler, insan hakları hukukunda ‘önleyici’ ve ‘düzeltici’ tedbirler olmak üzere başlıca iki kategoride incelenmektedirler.

1-Önleyici Tedbirler Alma Yükümlülüğü

Bu yükümlülüğün kapsamına; yasal, idari, mali, yargısal, eğitsel ve kültürel nitelikli birtakım tedbirlerin alınması hususları girmektedir⁴⁵. Sözü edilen tedbirler, insan haklarının tanındığı hukuk metinlerinde ‘gerekli ve uygun tüm tedbirler’ şeklinde ifade edilmekte ve devletlerin bu konudaki temel görevlerine vurgu yapılmaktadır.

Nitekim Anayasa’nın 5. maddesinde; ‘Devletin temel amaç ve görevleri,...kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır’ hükmü yer alırken, 10/2. maddesinde; ‘Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz’, 41/3. maddesinde ‘Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır’; 50/2. maddesinde de ‘Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar’ denilmektedir.

⁴⁴ **SEVER**, s. 30 vd.; **AKANDJI-KOMBE**, s.16-17; **POROY**, s.1008; **EREN**, Abdurrahman, Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s. 138-139; **ŞİMŞEK**, s.8 vd.

⁴⁵ **POROY**, s.1008 vd.

Uluslararası insan hakları metinlerinde ise örneğin; Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 3. maddesine göre; 'Taraflar Devletler; özellikle politik, sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere bütün alanlarda, erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmalarını ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek amacıyla kadının, tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri alacaklardır'.

Aynı şekilde Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 2. maddesinin II. fıkrası da devletlere, '...çocuğun ana-babasının, yasal vasilerinin veya ailesinin diğer üyelerinin durumları, faaliyetleri, açıklanan düşünceleri veya inançları nedeniyle her türlü ayrıma veya cezaya tabi tutulmasına karşı etkili biçimde korunması için gerekli tüm uygun önlemleri alma' yükümlülüğü getirmektedir.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına Dair Sözleşmesi'nin 4. maddesinin I. fıkrasına göre de 'Taraflar devletler; engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın bütün engellilerin, tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin tam olarak hayata geçirilmesini ve bunların güçlendirilmesini sağlama sorumluluğu altındadırlar. Bu amaçlae) Herhangi bir kişi, örgüt veya özel teşebbüs tarafından engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılmasını bertaraf etmek için uygun tüm tedbirleri almayı ...taahhüt ederler'.

Önleyici tedbirler arasında 'yasal' nitelikli olanlar, diğerlerinin ön koşulu durumundadırlar. Çünkü yasal çerçeve, uygulamaya kaynaklık edecek olan temel zemini oluşturmaktadır. Yasal çerçevenin, her şeyden önce insan hakları yükümlülüklerinin tam olarak yerine getirilebilmesini mümkün ve zorunlu kılacak tarzda oluşturulması önemlidir⁴⁶. Aksi halde insan haklarının korunması alanında etkili olunması mümkün değildir.

Yasal tedbirler açısından aranacak ilk husus; temel haklara yönelik müdahalelerin, mevzuatta hukuka aykırı eylemler ya da suçlar olarak düzenlenmeleridir. İhlaller için öngörülecek yaptırımların türünün ne olacağı (hukukî/cezaî), şüphesiz ilgili hakkın ve ihlalin niteliğine göre şekillenecektir. Ancak önemli olan, hakkın gerçek anlamda korunmasını engelleyecek şekilde yasal boşluğun olmamasıdır. Bu bağlamda örneğin;

⁴⁶ **ŞİMŞEK**, s. 9-10.

çocuklara, kadınlara ya da engellilere yönelik ayrımcı muamelelerin ve şiddetin, nefret suçlarının, insan ticaretinin kanunlarda açıkça yasaklanmamış veya yaptırımlarının öngörülmemiş olması devletin, yasal tedbirler alınması çerçevesindeki koruma sorumluluğunu yerine getirmediği anlamına gelecektir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; Siliadin /Fransa davasına konu teşkil eden ihlal eylemlerine ilişkin olarak, iç hukukta yasal düzenlemenin yapılmamış olmasından dolayı ilgili devletçe koruma sorumluluğunun yerine getirilmediğine ve söz konusu olay bağlamında Sözleşme'nin kölelik ve kulluk yasağını düzenleyen 4. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Dava konusu olayda Togo vatandaşı olan başvurucu; Fransa Ceza Kanunu'nun, kendisini ev işçiliği dolayısıyla köle durumuna getiren eylemlere ya da hiç değilse maruz kaldığı mecburi ve zorla çalıştırılmaya karşı yeterli ve etkili koruma sağlamadığı iddiasını ileri sürmüştür. Mahkeme'ye göre, '... Sözleşme'nin 4. maddesiyle öngörülen güvenceyi sadece Devlet yetkililerinin doğrudan eylemleriyle sınırlı tutmak, özel olarak bu sorunla ilgili olan uluslararası belgelerle bağdaşmayacak ve bu maddeyi etkisiz kılacaktır. Dolayısıyla maddeden çıkan sonuca göre Hükümetlerin, örneğin Sözleşme'nin 3. maddesi bakımından olduğu gibi 4. maddede sözü edilen eylemler yönünden de bunları cezalandıran hükümler getirmek ve uygulanmalarını sağlamak şeklinde pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır...Somut olayda başvurucu, geleneksel anlamda köle olarak tutulmamış olmakla birlikte; kulluk, kölelik kavramıyla ilintilidir. On beş yaşında göçmen statüsü alacağı ve okutulacağı vaadiyle yabancı bir ülkeye getirilen, hiçbir geçim kaynağı olmayan, pasaportu elinden alınan, göçmen statüsüne sahip olmadığı için her an polis tarafından yakalanma endişesi içinde hareket özgürlüğü kısıtlanmış olan başvurucu, Sözleşme'nin 4. maddesi anlamında kul durumundadır. Fransa'nın ilgili mevzuatında ise açık bir düzenleme yer almadığından, başvurucuyu mağdur eden eylemleri gerçekleştirenler suçlu bulunmamışlardır. Söz konusu eylemlerin suç olarak nitelendirilmeyip, karşılığında herhangi bir cezai yaptırımın öngörülmemiş olması ise başvurucuyu sahip olması gereken korumadan yoksun bırakmıştır'⁴⁷.

⁴⁷ **Siliadin/FRANSA**, Başvuru No. 73316/01, 26.07.2005, par. 66-68, 72, 85-89, 90-98, 118, 131, 148, 149. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin söz konusu kararıyla ayrıca, 'yasama ihmalinin Sözleşme'ye uygunluğu'nun ya

Yasal tedbirler yönünden ikinci önemli husus; haklara yönelik müdahaleleri hukuka aykırı eylem ya da suç olarak düzenleyen hükümlerin, etkili ve uygulanabilir olmaları ve ihlal durumunda da başvurulabilecek gerekli güvence ve koruma mekanizmalarını öngörmüş olmalarıdır. Bu alanlardaki eksiklikler ya da ihmaller de çoğu durumda devletlerin sorumluluğuna yol açan önemli hususlar arasında yer almaktadırlar. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi uygulamasında konuya ilişkin X ve Y/Hollanda davasında başvuru; faile karşı ulusal mevzuat çerçevesinde cezai girişimlerde bulunmanın imkânsız olmasının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesiyle bağdaşmadığını ileri sürmüşlerdir. Mahkemeye göre; Hollanda Ceza Kanunu'nun sadece kendisine cinsel saldırıda bulunulan kişiye dava açma hakkı tanıyan ilgili maddesi, cinsel saldırıya uğrayan zihinsel özürsüz kişileri, bu hakkı kullanamamaları nedeniyle koruma alanı dışında bıraktığından somut olayda Y, gerçek ve etkili bir koruyucu hükümden yararlanamadığı için 8. maddeye aykırılığın mağduru durumuna düşmektedir. Oysa özel hayatın korunması; devletlerin, üçüncü kişilerin müdahalelerini önleyici ve yaptırıma bağlayıcı etkili ve uygulanabilir yasal düzenlemeleri gerçekleştirmelerini gerekli kılmaktadır. Etkili ve yeterli düzenlemelerin yapılmamış olması, ilgili olay bakımından devletin pozitif yükümlülüklerini ve bu bağlamda koruma sorumluluğunu yerine getirmediğini ortaya koymaktadır⁴⁸.

Aynı şekilde Türkiye ile ilgili Opuz kararında da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; ilgili yasal düzenlemenin, 'aile içi şiddet mağdurları için etkili koruma getirmediği' gerekçesiyle devletin sorumlu olduğuna ve Sözleşme'nin ihlal edildiğine karar vermiştir. Dava konusu olay; eski eşi (H.O.) tarafından birçok kereler şiddete maruz kalan N.O'nun, annesinin, H.O. tarafından öldürülmesi ile sonuçlanan olaylar bağlamında kendisinin ve annesinin yeterince korunmadığı iddiasına ilişkindir. Bu iddiayı haklı kılan hususlardan biri olarak Mahkeme, o tarihte yürürlükte bulunan Türk Ceza Kanunu'nun 456/4, 457. ve 460. maddeleri gereğince 'kovuşturmanın, başvuranın ve annesinin şikâyetlerini takip etmelerine bağlı olmasını ve söz konusu hükümlerin 10 gün ya da fazla bir süre için

da 'ihmal yoluyla Sözleşme'ye aykırılık' denetiminin gerçekleştirilmiş olduğu konusunda bkz. **BOYAR**, s. 67.

⁴⁸ **X ve Y/HOLLANDA**, Başvuru no. 8978/80, 26.03.1985, par. 23, 27, 36.

rahatsızlık ya da iş göremezlik durumuyla sonuçlanmayan durumlarda kovuşturma makamlarının cezai soruşturmaya devam etmelerine izin vermemesi' hususuna işaret etmiştir. Mahkemeye göre; 'sözü edilen hükümlerin uygulanmasının ve ulusal makamların H.O. aleyhindeki ceza yargılamalarını takip etmemelerinin yol açtığı kümülatif etki; başvuranın annesini, yaşamı ve güvenliği bağlamındaki korumadan yoksun bırakmıştır. İlgili yasal düzenleme ve özellikle de 'şikâyet olmadan işlem yapabilmek için mağdurun en az 10 gün çalışamayacağına dair doktor raporu bulunması gerektiği'ne ilişkin şart nedeniyle devlet, aile içi her türlü şiddeti cezalandıran ve mağdurlara yeterli güvence sağlayan bir sistem geliştirmek ve bu sistemi etkin bir biçimde uygulamak şeklindeki pozitif yükümlülüğünü yerine getirmemiştir'⁴⁹.

Üçüncü olarak ilgili yasa hükümlerinin, hakkı tanıyan Anayasal norma aykırı olmamaları da gereklidir. Buna göre örneğin; Anayasa'da yer alan güvencelere aykırı olarak basının sansüre tabi tutulması, toplantı ve gösterilerin izne tabi tutulması, tarafsızlık ilkesinin gözetilmemesi, ırk, dil, din, cinsiyet vb. yönlerden bireyler arasında ayrımcılık yapılması, koruma alanı mutlak olarak belirlenmiş haklar (işkence yasağı) açısından sınırlayıcı hükümler getirilmesi vb. hakların ihlaline yol açacaktır. Diğer taraftan, yasalarla yapılan düzenlemelerde belirsizlik ve boşluk bulunması, takdire imkân tanıyan ya da muğlak nitelik taşıyan ifadelerin yer alması da ihlalleri önleyici değil aksine onlara zemin hazırlayıcı bir tutum olacaktır⁵⁰.

⁴⁹ **Opuz/TÜRKİYE**, Başvuru No. 33401/02, 09.06.2009, par. 145.

⁵⁰ Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Türkiye ile ilgili vermiş olduğu birçok kararında, kolluk güçlerinin hangi durumlarda ve hangi zamanlarda silah kullanabileceklerinin ilgili yasada açıkça ve ayrıntılı bir biçimde belirtilmemesi durumunun, orantısız güç kullanımına yol açtığı ve bunun da yaşam hakkının ihlalini oluşturduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Örneğin; Erdoğan ve diğerleri / TÜRKİYE (25.04.2006) ve Perk ve diğerleri / TÜRKİYE (28.03.2006) davalarında Mahkeme, 1934'te yürürlüğe giren 2559 sayılı 'Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun yaşam hakkını korumak bakımından günümüzdeki demokratik toplumların gerektirdiği yeterli yasal çerçeveyi oluşturmadığı, şüphelilerin yakalanması sırasında güvenlik kuvvetlerinin güç kullanmasına ilişkin açık kriterleri ön görmediği ve bu itibarla konuyla ilgili uluslararası normlar göz önünde

Belirtilenlerin dışında ise ayrıca yasal mevzuatın periyodik olarak incelenmesi, değerlendirilmesi, temel standartlara ve yükümlülüklerle uyumluluğun sağlanması, insan haklarına ilişkin temel prensiplerle bağdaşmayan hususların saptanarak değiştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi de önleyici yasal tedbirler bağlamında devletin sorumluluğunu gerektiren hususlar olarak belirmektedirler.

İnsan haklarının etkili korunması için belli kriterlere uygun olan yasal düzenlemeler yapmak önemli olmakla birlikte şüphesiz yeterli değildir. Normatif düzeyde insan haklarının güvence altına alınması, bunların uygulanması sorununu da gündeme getirmektedir. Uygulamaya geçirilmeyen hakların sadece normatif düzeyde tanınmış olması, devletin insan hakları karşısındaki sorumluluğunu tam olarak karşılamamaktadır. Bu itibarla idari, mali, yargısal ve eğitsel nitelikli tedbirler çerçevesinde gerekli mekanizmaları oluşturup işlevsel hale getirmek de önem taşımaktadır⁵¹.

Bu tür tedbirler arasında başlıca, temel haklara yönelik ihlallerin ve suç teşkil eden eylemlerin önlenmesi için yeteri kadar kolluk kuvveti buldurmak ve bunları gerçekleştirenlerin yargılanmalarını ve cezalandırılmalarını sağlayacak gerekli adli teşkilatı kurmak yer almaktadır. Bunlar arasında adli teşkilat, yargısal denetim güvencesi sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Çünkü insan haklarının pozitif hukukta yer almalarını anlamlı kılan başlıca husus, elverişli bir yargısal güvence mekanizması eşliğinde uygulamaya geçirilebilmeleridir. Haklar, onları ihlal edenlere karşı mahkemeler önünde ileri sürülebilmeli ve korunabilmelidirler. Böylece başvuru yolları kullanılmak suretiyle engelin ortadan kaldırılabilmesi ve ilgili yaptırımların uygulanabilmesi ölçüsünde hukuken tanınmış olan bir hakkın işlevsel değeri bulunduğundan söz edilebilecektir⁵².

tutularak yasanın güncelleştirilmesine ihtiyaç bulunduğu hususlarını ileri sürmüştür. Bkz. **TÜRME**N, Rıza, 'Polisin Orantısız Güç Kullanımı Büyük Sorun', Milliyet, 10.12.2007.

⁵¹ **POROY**, s. 1008-1009.

⁵² **KABOĞLU**, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 162.

Aynı şekilde çocukların, engellilerin, kadınların, hastaların, tüketicilerin, mültecilerin, göçmenlerin vb. haklarını izlemek, hakları ihlal edilenlerin bireysel şikâyetlerini kaydetmek ve ilgili makamlara iletmekle görevli Ombudsman veya İnsan Hakları Komisyonu gibi bağımsız mekanizmaların oluşturulması, yargı mekanizmaları yanında herkes için ulaşılabilir ulusal insan hakları kurumlarının ve şikâyet birimlerinin kurulması, genel olarak insan hakları ve ayrımcılık ve özel olarak da belli kategorilere ilişkin olan hak ihlalleri ile ilgili olarak çalışma yapmak üzere uluslararası standartlara haiz uzman kurumların oluşturulması, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlükle mücadele edecek koruyucu mekanizmaların veya özel kurumların oluşturulması, insan ticareti, nefret suçları, kadınlara, çocuklara, engellilere yönelik şiddet vb. belli suç kategorileri için izleme, veri toplama ve raporlama mekanizmalarının ve şikâyet mercilerinin kurulması da önem kazanmaktadır.

Öte yandan insan haklarının etkili korunması için bazı hallerde bu gibi kurumsal tedbirler de yeterli olmayıp, uygulamaya dönük daha özel tedbirlerin alınması gerekli olabilmektedir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yerleşmiş içtihatlarına göre, yaşam hakkının düzenlendiği 2. madde, devletler açısından sadece yaşam hakkından mahrum bırakmama şeklinde negatif bir yükümlülük değil, gerektiği hallerde yetkili makamlara, yaşamı, başkasının suç fiilinden veya bizzat kendisinden kaynaklanan risk altında olan bir bireyi korumak için önleyici işlevsel/pratik tedbirler alma şeklinde pozitif bir yükümlülük de yüklemektedir. Ancak Mahkeme; söz konusu yükümlülüğün, modern toplumlarda güvenliği sağlamadaki güçlükler, insan davranışlarının önceden kestirilemezliği ve işlevsel tercihlerin önceliklere ve kaynaklara göre yapılmak zorunda oluşu akılda tutularak yetkililere imkânsız veya orantısız bir külfet yüklemeyecek şekilde yorumlanması gerektiğine de işaret etmektedir. Mahkemeye göre, suçların önlenmesi ve bastırılması görevi bağlamında özel güvenlik tedbirleri alma şeklindeki bir pozitif yükümlülük, kişiye yönelmiş gerçek ve yakın bir tehlikenin olması ve bunun devlet yetkilileri tarafından bilinmesi veya bilinmesinin gerekmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Devletin, bu süreçte kendisinden beklenen makul tedbirlerle, kişiye yönelmiş riski ortadan kaldırması gerekmektedir. Makul tedbirlerin alınmaması, devletin sorumluluğuna

yol açacaktır⁵³. Aynı şekilde işkence ve kötü muamele yasağının düzenlendiği 3. madde hükmü de devletlere sadece kötü muamelede

⁵³ Örneğin Türkiye ile ilgili Opuz ve Dink kararlarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, söz konusu gerekçeden hareketle Sözleşme'nin ihlal edildiği yönünde karar vermiştir. Opuz kararındaki iddialar; şiddet eylemlerine ilişkin olarak yetkili makamlara yapılan şikâyet bildirimlerine karşın, başvuranın ve annesinin yaşamlarının ve güvenliklerinin korunması amacıyla 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nda öngörülen koruma tedbirlerinden hiçbirinin alınmadığı, aksine yetkili makamların birçok kez başvurucuyu ve annesini şikâyetlerini geri çekme konusunda ikna etmeye çalıştıkları, H.O.'nun ölüm tehditleri karşısında yetkili makamların tamamen pasif kaldıkları şeklindedir. İlgili davada Mahkeme; yaşanan olaylar sonucunda, H.O. tarafından başvurucuya ve annesine yönelik olarak giderek artan bir şiddet bulunduğunun aşikar olduğuna, gerçekleşen pek çok şiddet eylemi ve tehdit karşısında yerel makamların H.O. tarafından öldürücü bir saldırı gerçekleştirileceğini öngörebilecek durumda bulduklarına işaret etmiştir. Mahkemeye göre; '...sicilinde şiddet eylemleri olan bir şüpheliyle karşı karşıya olan yerel makamların, başvuranın annesini korumak amacıyla durumun ciddiyetiyle bağdaşan özel tedbirler almaları beklenebilirdi. Bu amaçla, Savcı ya da Sulh Ceza Hâkimi, kendi inisiyatifıyla 4320 sayılı Kanunu'n 1. ve 2. Bölümleri'nde yer alan koruyucu tedbirlerden bir ya da birkaçının alınması talimatını verebilirlerdi. H.O.'nun; başvuranın annesiyle görüşmesini, iletişim kurmasını ya da ona yaklaşmasını engelleyici veya belirli bölgelere girmesini yasaklayıcı bir ihtiyati tedbir kararı da alabilirlerdi. Ancak bunun aksine, başvuranın annesinin sürekli korunma taleplerine karşın, Polis ve Sulh Ceza Mahkemesi, H.O.'nun yalnızca ifadesini almış ve kendisini serbest bırakmıştır. Yetkililerin, ifade almak dışında yaklaşık iki hafta boyunca pasif kaldığı süre zarfında H.O., başvuranın annesini öldürmüştür. Bu koşullarda yerel makamların, gerekli özeni göstermiş sayılamayacakları açıktır'. **Opuz/ TÜRKİYE**, Başvuru No. 33401/02, 09.06.2009, par. 119, 134, 135, 136, 147, 148, 149.

Aynı şekilde F. Dink kararında da Mahkeme; '...öldürme öncesinde gerçekleşen birtakım olaylar (milliyetçi çevrelerin tepkisi, emniyet birimlerinin suikast girişimi ihtimaline karşı bilgilendirilmeleri, hatta şüphelilerin kimlik bilgilerine ulaşılması vb.) polis yetkililerinin, F. Dink'in özel olarak tasarlanan ve ölümcül bir saldırının hedefi haline geldiğini bildiklerini veya bilmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Davanın koşulları dikkate alındığında bu durum, gerçek ve yakın bir tehdit niteliği

bulunmaktan kaçınma görevi değil, fakat aynı zamanda bireyin maddi bütünlüğüne karşı açık ve yakın bir tehlikenin gerçekleşmesinin önlenmesi gibi bir durumda gerekli pratik tedbirleri alma görevi yüklerken, 8. maddede düzenlenen bireyin özel ve aile yaşamına saygı hakkı bağlamında çocukla kişisel ilişki kurulmasını öngören bir mahkeme kararın icrası da bunun engellenmesine karşı pratik tedbirler alınmasını gerektirebilmektedir. Sözleşme uygulaması çerçevesinde özel tedbirlerin alınması yönündeki ihtiyaca; esas itibariyle aile içi şiddetten çocuk istismarına, toplantı ve gösteri hürriyetinden ifade hürriyetine birçok temel hakkın ihlalinin önlenmesi bağlamında işaret edilmektedir. Bu tür haklar bakımından devletin sorumluluğu ise ihlal eylemlerinin meydana geleceğinden yetkililerin bilgi sahibi oldukları veya olmaları gereken durumlarda söz konusu eylemleri önlemek için makul adımları atıp atmamalarına dayandırılmaktadır⁵⁴.

Önleyici tedbirler bağlamında, yukarıda belirtilenlerin dışında başvurulabilecek bir diğer alanı ise eğitsel ve kültürel alan

taşımaktadır. Gerek cinayetin planlanarak hazırlandığı gerekse mağdurun oturduğu ve cinayetin işlendiği yerdeki yetkili makamlar, yaşam hakkına müdahalenin engellenmesi çerçevesinde harekete geçmemişlerdir. Hükümet, her ne kadar F. Dink'in hiçbir zaman polisin yakın korumasını talep etmediğini öne sürmüştü de hem ilgili yasa gereğince hem de cinayet bilgisinin yetkili makamlara ulaşmış olması karşısında yetkililerin, ilgili kişinin herhangi bir talepte bulunmasını beklemeden yaşam hakkını koruyacak şekilde harekete geçme zorunlulukları bulunmakta idi. Bu koşullar ışığında F. Dink'in yaşamına yönelik yakın ve gerçek nitelikteki riski bertaraf edecek makul tedbirler alınmamıştır' yönündeki tespitleri çerçevesinde ilgili alandaki pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmediğini ve Sözleşme'nin ihlal edildiğini belirtmiştir. **Dink/TÜRKİYE**, Başvuru No: 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09, 7124/09, 14.09.2010, par. 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75.

⁵⁴ **WATTS**, Juliet Chevalier, 'Effective Investigations under Article 2 of the European Convention on Human Rights:Securing the Right to Life or an Onerous Burden on a State?', *The European Journals of International Law*, Vol. 21, no.3, 2010, s. 72 vd.; **DOĞRU**, Osman, 'Devletin Sorumluluğu: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde Pozitif Yükümlülükler', *Danıştay 2007 Yılı İdari Yargı Sempozyum*, 11 Mayıs 2007, <http://www.danistay.gov.tr/index.html>, B.T. 22.07. 2013.

oluşturmaktadır. Söz konusu alan, devlet görevlilerinin eğitiminden toplumsal bilinci geliştirmeye ve artırmaya kadar oldukça geniş bir boyuta uzanabilmektedir. Nitekim kamu görevlilerine yönelik olarak; insan ticareti, şiddet, istismar, ayrımcılık, nefret söylemi, nefret suçları gibi belli suçlarla daha etkin mücadele edebilmeleri çerçevesinde hizmet içi eğitim verilmesi söz konusu olabileceği gibi bu tür suçlarla mücadelede, sivil toplum kuruluşlarıyla ortak programlar ve yöntemler izlenmesi de söz konusu olabilir. Belirtilen suçlar açısından ayrıca, toplumsal kültürü dönüştürücü ve risk altındaki grupların koşullarını iyileştirici özel politikalar ve uygulamalar da yürürlüğe sokulabilir. Bu bağlamda da örneğin eğitim müfredatı; çoğulcu, özgürlükçü ve eşitlikçi değerleri güçlendiren bir yapıya sahip kılınarak, ‘herkesin eşit saygı ve eşit muamele hakkına sahip olduğu’ yönünde bilinç oluşturmaya yönelik bir içerikle desteklenebilir. Öte yandan kitle iletişim araçlarıyla işbirliği yapılarak da sorumlu yayıncılık ilkelerinin yerleştirilmesi ve eğitici programlarının oluşturulması çerçevesinde temel hakların içeriği ve önemi, yerleşik ön kabullerin yol açabileceği zararlar ve belli tür suçların engellenmesi konusunda toplumsal duyarlılık geliştirilmesi sağlanabilir⁵⁵.

Diğer taraftan, temel hak ihlalleri konusunda mevcut uygulamaların etkilerine dair araştırmaların koordine edilerek istatistiksel veri toplanması da devletler açısından ortaya çıkan bir yükümlülük olarak belirmektedir. Aynı şekilde, bireylere yönelik suçları üreten saikler ve işlenme nedenleri üzerinde birtakım değerlendirmelerin ve incelemelerin yapılarak ulusal stratejilerin ve eylem programlarının geliştirilmesi de alınması gerekli işlevsel tedbirler olarak ortaya çıkmaktadırlar⁵⁶.

2- Düzeltici Tedbirler Alma Yükümlülüğü

Düzeltici tedbirler, hak ihlali gerçekleşikten sonra ihlalin sonuçlarını ortadan kaldıran ve ihlali gerçekleştiren kişilere yönelik yaptırım içeren tedbirlerdir⁵⁷. Bu tür tedbirler kapsamında yargısal ve yargı dışı yollara (idari ve siyasi başvuru) başvurulabilir. Bunun hukukî dayanağını, Anayasa'nın 40. maddesinde bulmak mümkündür. Madde

⁵⁵ **SEVER**, s. 32 vd.; **GEMALMAZ**, İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş (5. Baskı), s. 1031; **POROY**, s. 1008-1009.

⁵⁶ **KARAN**, s. 61-62.

⁵⁷ **EREN**, s. 141-142.

hükmüne göre; ‘Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir’.

Önleyici tedbirlere rağmen gerçekleşen hak ihlallerinde devletten yerine getirmesi beklenen ilk düzeltici tedbir, soruşturma yapmaktır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında bu tedbir, usule ilişkin yükümlülükler bağlamında ‘etkili soruşturma yapma yükümlülüğü’ olarak adlandırılmaktadır. Bu yükümlülüğün unsurları olarak da resmî bir soruşturma yapılması; soruşturmanın, olayları ve sorumluları ortaya çıkarabilmeye yeterli ve elverişli olması; soruşturmanın kamuoyunun izlemesine yeterli derecede açık şekilde yürütülmesi ve soruşturmanın ivedilikle yapılıp, makul sürede sonlandırılması hususlarına işaret edilmektedir⁵⁸. Bu unsurlar çerçevesinde ihlal iddialarının veya şikâyet bildirimlerinin derhal, tarafsız ve etkili bir biçimde soruşturulmaması, faile ya da mağdura ilişkin ırk, dil, din, cinsiyet vb. nedenler temelinde soruşturmada isteksiz davranılması ya da ihlal iddiasının bir suç veya insan hakları konusu teşkil etmediği gerekçesiyle tamamen hareketsiz kalınması devletin koruma sorumluluğunu yerine getirmediği anlamına gelecektir.

Öte yandan Mahkeme uygulamasında etkili soruşturma yapma yükümlülüğü, bir sonuç değil davranış yükümlülüğü olarak kabul edilmektedir. Buna göre örneğin öldürme olayının sorumlusunun açığa çıkarılmaması, her durumda ya da mutlak suretle yaşam hakkının ihlal edildiği anlamına gelmeyebilecektir. Mahkemeye göre burada önemli olan, sorumlunun açığa çıkarılması için gösterilen çaba ve soruşturmanın etkinliği olmaktadır⁵⁹.

İhlalin gerçekleşmesinin ardından devletten yerine getirmesi beklenen ikinci düzeltici tedbir, yargılama yapmak ve failleri cezalandırmaktır. Yargılama sürecinde sağlanması gereken temel koşul, adil bir yargılama yapılmasıdır. Adil yargılanma hakkının sağladığı güvence, herkesin önceden belirli olan hukuk kuralları çerçevesinde sağlıklı bir yargılama sürecinden geçerek yargılanmasıdır. Sözü edilen hak, yatay ihlaller ya da bireyler arasındaki uyuşmazlıklar bağlamında

⁵⁸ WATTS, s. 711-715; AKANDJI-KOMBE, s. 34-36, 59-61.

⁵⁹ WATTS, s. 706.

hem hukuk hem de ceza yargılaması bakımından geçerli bulunmaktadır. Her iki yargılama bakımından adil yargılamanın dayandığı ortak esaslar; hukuken yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yerinde⁶⁰ yargılanma hakkı, makul sürede yargılanma hakkı, hakkaniyete uygun şekilde yargılanma hakkı (iddia ve savunma hakkının eşitlik temelinde kullanılmasının sağlanması-silahların eşitliği ilkesi-) ve aleni yargılanma hakkı olarak belirmektedir⁶¹. Yargılama sürecinde bu prensiplere işlerlik kazandırılması, insan haklarının güvencesi bakımından önem taşımaktadır. Devlet aygıtı gerçekte, yasama ve yürütme aşamalarında olduğu gibi yargılama aşamasında da sürekli olarak insan hakları açısından bir sınavdan geçmektedir.

Yargılama sürecinde adil bir yargılama yapılmasının gerekliliği yanında, etkili bir yargılama ve müeyyide uygulanması da önem taşımaktadır. Buna göre faile yeterli cezanın verilmemesi ya da suçla orantılı olmayan bir müeyyide uygulanması, devletin sorumluluğunu doğuracaktır. Nitekim Türkiye ile ilgili Opuz kararında Avrupa İnsan

⁶⁰ Yargının bağımsızlığı, yargılama işlevinin dış etkilere maruz kalmadan yerine getirilebilmesi güvencesini içermektedir. Dış etkilerle kastedilen, başta yasama ve yürütme olmak üzere diğer kurumların ve kişilerin yargı üzerindeki baskılarıdır. Herhangi bir dış etki veya baskıya karşı korunmadığı sürece, hâkim; adaleti, hukuka uygun olarak ve tarafsızca dağıtacak bir konumda değildir. Yargının tarafsızlığı ise hâkimin, yargılama ve karar verme sürecinde kendi görüşlerini veya yakınlık ilişkilerini hesaba katmadan objektif davranması anlamına gelmektedir. Tarafsızlık, bu yönüyle yargı bağımsızlığına göre daha kişisel bir durumu ifade etmektedir. Bkz. **ERDOĞAN**, Mustafa, Anayasa ve Özgürlük, Yetkin Yayınları, Ankara 2002, s. 24-25; **PIMENTEL**, David, 'Yargının Yönetişimi: Anayasal Yapının Bir Ürünü Olarak Yargının Bağımsızlığı ve Hesap Verebilirliği', Çev. Başak Kocadost-Fırat Genç-Alpay Baykal, Uluslararası Anayasa Kongresi 11-14 Mayıs, Metinler Kitabı 2, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 227-229; **HÜNER**, Mehmet Fatih, Demokrasinin İşleyişinde Yargının Meşruiyeti ve Rolü, Adalet Yayınevi, Ankara 2012, s.90.

⁶¹ **CENGİZ**, Serkan vd. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları, Şen Matbaa Ankara 2008, s. 102 vd.; **TANRIVER**, Süha, 'Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı', TBB Dergisi, sy.53, 2004, s. 193 vd.

Hakları Mahkemesi, gerek yaşam hakkının ihlali dolayısıyla verilen mahkûmiyet cezasının gerekse daha önceki aşamalarda aile içi şiddet kapsamında uygulanan müeyyidelerin yeterli ve etkin olmadıkları bu itibarla da Sözleşme'nin ihlaline yol açıldığını belirtmiştir. Dava konusu olayda; H.O. hakkında, başvuranın annesini kasten öldürmek suçundan 2002 tarihinde kamu davası açılmıştır. H.O., yetkili makamlara verdiği ifadelerde başvuranın annesini, 'eşini ahlaka aykırı bir yaşam sürmeye yönlendirdiği' gerekçesiyle öldürdüğünü belirtmiştir. Yapılan yargılama sonucunda Yerel Mahkeme, 2008 tarihli kararla H.O.'yu adam öldürmekten ve ruhsatsız silah bulundurmaktan mahkûm etmiştir. Ancak Mahkeme; sanığın bu suçu, ölenin tahriki neticesinde işlemiş olduğunu ve ayrıca yargılama boyunca da iyi hal sergilediğini belirterek cezayı 25 yıl 10 ay hapis ve 180 Yeni Türk Lirası para cezasına indirmiştir. Ayrıca Mahkeme, mahkûmun tutuklu kaldığı süreyi ve kararın temyiz mahkemesince inceleneceğini göz önünde bulundurarak da H.O.'nun salıverilmesine karar vermiştir. Temyiz davası halen Yargıtay'da derdest durumdadır⁶².

Sözü edilen gelişmelere ilişkin olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; öncelikle failin yargılanmasının, aradan yedi yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ sonuçlanmamış olmasının, işlendiği zaten itiraf edilmiş olan bir kasıtlı öldürme olayının yargılanmasının etkililiğine gölge düşürdüğünü ve bu itibarla Sözleşme'nin 2. maddesindeki yaşam hakkının ihlal edildiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Mahkeme, H.O.'nun cinayetten mahkûm olmasına rağmen verilen cezanın caydırıcı nitelik taşımadığını, bu tür davalarda özellikle ceza indirimine gidilmek suretiyle yargı tarafından sergilenen pasif tutumun da hakların sağladığı güvenceden bireyleri yoksun bıraktığını ileri sürmüştür⁶³.

Öte yandan Mahkeme, öldürme eyleminden önce başvurana ve annesine yönelik olarak gerçekleştirilen şiddet eylemlerine verilen karşılıkların da etkili ve yeterli olmadıkları sonucuna varmıştır. Bu hususta Mahkeme, esas itibarıyla söz konusu şiddet eylemlerine ilişkin

⁶² **Opuz/ TÜRKİYE**, Başvuru no.33401/02, 09. 06. 2009, par. 55, 56, 57, 58, 197, 199.

⁶³ **Opuz/ TÜRKİYE**, Başvuru no.33401/02, 09. 06. 2009, par.151, 153, 199, 200.

olarak yerel makamların tamamen pasif kalmadıklarını vurgulamıştır. Nitekim Mahkemeye göre; ‘ Şiddet içeren her bir olaydan sonra başvuru, sağlık muayenesinden geçirilmiş ve H.O. hakkında ceza yargılaması başlatılmıştır. H.O.; iki kez tutuklanmış, başvuru yedi kez bıçaklaması dolayısıyla aldığı mahkûmiyetin ardından para cezası ödemesine hükmedilmiş ve bu ceza taksitli bağlanmıştır. Ancak bu tedbirlerden hiçbiri; faili, başka şiddet eylemleri uygulamaktan alıkoymaya yeterli olmamıştır. Örneğin; şikâyetin geri alınması sebebiyle kimi olaylarda yargılamaya son verilmiş, başvuru yaralanmasına ve ölenin hayati tehlike oluşturan yaralar almasına neden olmasına rağmen cezaevinde sadece yirmi beş gün kalmış ve başvuru annesine yönelik ciddi yaralanmalara sebebiyet vermesinden ötürü de para cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca yedi kez bıçaklama olayından da kendisine sadece taksitlerle ödenebilecek düşük bir para cezası verilmiştir’. Bu sebeplere dayalı olarak Mahkeme; failin davranışlarına verilen karşılıkların, işlenen suçların ağırlığı karşısında açıkça yetersiz olduklarını, belirli bir oranda müsamaha içerdiklerini ve H.O.’nun davranışı üzerinde gözle görülebilir hiçbir caydırıcı veya önleyici etki meydana getirmediğini belirtmiştir⁶⁴.

Bunların yanında Mahkeme; dava konusu olaylar ve gelişmeler dikkate alındığında başvuru ve annesinin, toplumsal cinsiyet temelinde ihlale maruz kaldıkları tespitinde de bulunmuştur. Mahkemeye göre; ‘kadınların, devlet tarafından aile içi şiddete karşı korunmamaları, her şeyden önce eşit hukukî koruma haklarını ihlal etmekte, bu ise toplumsal cinsiyet temelinde bir ihlal oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu ihlal ve ayrımcılık, sadece mevzuattan değil, yerel makamların ve özellikle mağdura yeterli koruma sağlama konusunda yargının ortaya koymuş olduğu pasif tutumundan da kaynaklanmaktadır....Birtakım araştırma raporlarının ve istatistiklerinin ortaya koyduğu gibi aile içi şiddet; özellikle kadınları mağdur etmekte, 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu’nun uygulanmasında ciddi sorunlar yaşanmakta ve adli makamların kasıtsız da olsa ilgili konudaki pasif tutumları, bu tarz şiddet olaylarının artmasına yol açmaktadır. Aile içi şiddet, tüm üye devletlerde ciddi bir sorun teşkil etmekte olup; bu sorunla mücadele ederken üye

⁶⁴ **Opuz/ TÜRKİYE**, Başvuru no.33401/02, 09.06.2009, par. 166, 167, 169, 170.

devletlerin karşı karşıya buldukları temel yükümlülüklerden birini, etkili ve caydırıcı bir cezalandırma sisteminin kurulması oluşturmaktadır⁶⁵.

Yargılama ve cezalandırma dışında gündeme gelebilecek diğer düzeltici tedbirler ise tazmin ve telafi edici mekanizmaların kurulması ve işletilmesidir. Hakları ihlal edilenlerin durumlarını yeterli ve etkili bir şekilde iyileştirmeye dönük olan bu tür tedbirler başlıca; ihlallerin yol açtığı maddi ve manevi zararların giderilmesi (tazminat ödenmesi), ihlal mağdurlarına yaşadıkları sarsıntı ve incinme nedeniyle psikolojik destek sunulması, belli tür ihlallerden dolayı mağdurlardan ve toplumdan özür dilenmesi, zihinsel ve fiziksel rehabilitasyon hizmetleri sunulması, sosyal statünün geri kazandırılmasına yönelik tedbirler alınması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve toplumsal hayata tam katılım kapsamında birtakım grupların belirli özelliklerinden (ırk, etnik köken, yaş, cinsiyet vb.) kaynaklanan dezavantajlarının ortadan kaldırılmasına yönelik geçici özel önlemler⁶⁶ alınması şeklinde olabilmektedir.

Gerek önleyici tedbirlerin gerekse düzeltici tedbirlerin alınmamasına bağlı olarak ortaya çıkan devletin yatay ihlallerden dolayı sorumluluğu, esas itibarıyla sözü edilen alanlarda ‘yeterli özenin’ gösterilmemiş olmasına dayalı bulunmaktadır. Ancak yatay ihlallerden dolayı sorumluluk; ‘idarenin sorumluluğu’ kavramından daha geniş olup, ayrıca önleyici ve düzeltici tedbirler bağlamında da çok daha geniş bir çerçeveyi bünyesinde barındırmaktadır⁶⁷.

Diğer taraftan yatay ihlaller bağlamında devletin pozitif yükümlüğünün derecesi ve sınırı; ihlal edildiği iddia edilen hak ve hürriyetin özelliklerine göre değiştiği gibi, ihlalin meydana geldiği alanlar bakımından da farklılık arz etmektedir. Örneğin; yaşam hakkının

⁶⁵ **Opuz/ TÜRKİYE**, Başvuru no.33401/02, 09.06.2009, par. 196-197-198, 199, 200.

⁶⁶ **GÜL/KARAN**, s. 16.

⁶⁷ **DOĞRU**, Osman, ‘Devletin Sorumluluğu: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nde Pozitif Yükümlülükler’, Danıştay 2007 Yılı İdari Yargı Sempozyum, 11 Mayıs 2007, <http://www.danistay.gov.tr/index.html>, B.T. 22.07. 2013.

ihlalinin özel alanda gerçekleşmesi ile devletin kontrolü altında bulunan kurumlardaki kişiler arasında (cezaevinde, askeri kurumlarda, polis merkezlerinde, adliye teşkilatında vb.) gerçekleşmesinin, devletin alması gereken tedbirler ya da sorumluluk derecesi bakımından da farklılığı söz konusu olacaktır. Aynı şekilde, terörist saldırılar sonucunda gerçekleşen ölümlerle töre cinayeti veya eski eşin şiddeti sonucu gerçekleşen ölümler bakımından olduğu gibi şiddet eylemlerinin ya da kötü muamelelerin, özel alanda yer alan kişiler arasında gerçekleşmesi ile devlet kontrolündeki kurumlarda bulunan kişiler arasında gerçekleşmesi durumunda da devlete atfedilebilecek sorumluluğunun ve pozitif yükümlülüklerinin derecesi ve kapsamı aynı olmayacaktır. Ancak devletin, her halükârda yargı yetkisinde bulunan kişiler arasındaki hak ihlallerinden sorumluluğu mevcuttur. Bu durum; devletin, hukukîleşen insan hakları karşısındaki koruma sorumluluğunun bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

V-SONUÇ

İnsan hakları kurallarının, bireyler arasındaki ilişkilerde de geçerli olduğu ve bu süreçte gerçekleşen ihlallerden dolayı devletin sorumlu bulunduğu hususu günümüzde teori ve uygulama düzeyinde yaygın bir kabul görmektedir. Ancak bu yöndeki kabul, insan haklarının hukuk alanına aktarılmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan bir olgu olmamıştır. Modernleşme bağlamındaki insan hakları doktrininin etkisi, özellikle devlet tarafından gerçekleştirilen ihlallere ağırlık verilmesi anlamında 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını güçlü bir biçimde hissettirmiştir. O tarihten bu yana ise değişken, daha kapsamlı ve dinamik bir insan hakları anlayışının yerleşmesine tanık olunmuştur. Yatay etkinin görünür hale gelmesi bağlamında ortaya çıkan bu gelişmede; hak kullanma bincindeki artışın, sivil toplum kuruluşlarının çabalarının ve bu çabaların bir yansıması olarak uluslararası ve ulusal düzeydeki pozitif hukukun önemli katkıları bulunmaktadır.

Dinamik insan hakları anlayışı çerçevesinde yatay etki, devletlerin yalnızca kendilerinden kaynaklanan ihlallerden kaçınma ve bunun için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü içinde olmadıklarını; fakat aynı zamanda bireyleri, diğer bireylerin ihlallerinden de koruma ve bunun için de gerekli tedbirleri alma görevine sahip buldukları hususuna işaret etmektedir.

Yatay ihlaller, toplumsal hayatın her alanında farklı kategorilerde ve şekillerde ortaya çıkabilmektedirler. Bunlar, esas itibarıyla siyasi iktidarın ve devlet mekanizmasının dışında daha güçlü konumdaki tarafın diğer tarafa, çoğunluğun azınlığa yönelik dayatmaları, haksız davranışları vb. olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu tür örneklerin hemen hepsinde, özel ilişkiden kaynaklanan ilişkinin mağdurları; genellikle fiziksel, ekonomik, eğitim ve benzeri açılardan daha güçsüz konumda yer almaktadırlar. Nitekim mağdur kategorileri açısından ele alındığında; kadın hakları, çocuk hakları, engelli hakları, hasta hakları, tüketici hakları vb. olası yatay ihlallerin gerçekleşebileceği başlıca alanları oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda yetişkinlerin çocuklara karşı ihlalleri; toplumun geniş kesimlerinin toplum içindeki azınlıklara veya marjinal gruplara yönelik keyfi müdahaleleri; kişilerin siyah, Müslüman, Roman, engelli vb. oluşlarından dolayı başka kişi ve kurumlarca işe alınmamaları, hakarete uğramaları, şiddet görmeleri, işten çıkarılmaları; köle olarak kullanılmaları, hayatlarının, özgürlüklerinin ve güvenliklerinin tehdit edilmesi, ifade ve din özgürlüklerinin engellenmesi vb. hususlar devletin hareketsiz kalamayacağı başlıca insan hakları ihlalleri olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Yatay ihlallerden dolayı devletin sorumluluğu, insan haklarını koruma görevinden doğmaktadır. Koruma görevi, 'önleyici' ve 'düzeltici' nitelikte birtakım tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda devletin, insan hakları ihlallerini önlemek için makul adımları atma ve yargı yetkisi dahilinde gerçekleştirilmiş ihlalleri ciddi biçimde soruşturma, sorumluları tespit etme, uygun cezayı verme ve mağdurların yeterli tazminatı almalarını sağlamak için tasarrufundaki tüm olanakları kullanmak yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülük çerçevesinde yatay hak ihlallerinde devlete düşen sorumluluk; gerekli normatif düzenlemeleri yapmak ve güvenceleri getirmek, uygulamaya dönük işlevsel tedbirler almak, denetim görevlerini yerine getirmek, ihlal durumunda başvurulabilecek hak arama yollarını oluşturmak ve belirtmek, ihlal olduğunda etkin bir soruşturma yürütmek ve gerekli müeyyideyi uygulamak şeklinde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

ACAR, Feride, ‘Birleşmiş Milletler’de ve Avrupa Konseyi’nde Kadınların İnsan Hakları’, <http://www.tukd.org.tr/dosya/ferideacarikonusmametni.doc.>, B. T. 10.08.2013.

AKANDJI-KOMBE, J. F., Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler, Çeviren: Özgür Heval Çınar ve Abdulcelil Kaya, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap, Avrupa Konseyi, İnsan Hakları El Kitapları, No: 7, Belçika 2008.

AKIN, İlhan, Kamu hukuku, Beta Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1990.

ALEXY, Robert, A Theory of Constitutional Rights, Oxford University Press, New York, 2010.

AYDIN, Nizamettin, ‘Hasta Haklarının Hukukî Boyutu ve Korunma Yolları’, http://www.ism.gov.tr/hastahaklari/haberler/hh_hukukiboyutu/index.htm, B. T. 02.09.2013.

BARNETT, Hilaire, Understanding Public Law, Routledge, Oxon 2010.

BOYAR, Oya, ‘Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Yatay Etki’, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme), Editör: Sibel İnceoğlu, (Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi), Avrupa Konseyi, 2013.

BULUT, Nihat, Eski Yunandan Aydınlanmaya İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış, EÜHFD, c. XII, sy.3-4, 2008.

CAREY, Sabine C./**GIBNEY**, Mark/**POE**, Steven C., The Politics of Human Rights- The Quest for Dignity, Cambridge University Press, New York 2010.

CENGİZ, Serkan vd. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları, Şen Matbaa Ankara 2008.

ÇAĞLAR, Selda, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, Beta Yayınları, İstanbul 2009.

DILLER, Janelle M., Securing Dignity and Freedom thorough Human Rights Article 22 of the Universal Declaration of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands 2012.

DOĞRU, Osman, ‘Devletin Sorumluluğu: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nde Pozitif Yükümlülükler’, Danıştay 2007 Yılı İdari Yargı Sempozyum, 11 Mayıs 2007, <http://www.danistay.gov.tr/index.html>, B.T. 22.07. 2013.

DONNELLY, Jack, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara 1995.

DURUL, Ferzan, Küreselleşme ve İnsan Hakları, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2008.

ENGLE, Eric, ‘Third Party Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung)’ , European Law/Europarecht, Vol. 5, No. 2, 2009.

ERDOĞAN, Mustafa, İnsan hakları Teorisi ve Hukuku, Genişletilmiş 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara 2011.

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasa ve Özgürlük, Yetkin Yayınları, Ankara 2002.

ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, ‘İnsan Hakları ve Medya’, İnsan Hakları Haberciliği, Hazırlayan: Sevdâ Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

EREN, Abdurrahman, Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü, Turhan Kitabevi, Ankara 2007.

FREEMAN, Michael, İnsan Hakları Disiplinlerarası Yaklaşım, Çev. A. Erkan Koca-Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, Ankara 2008.

FREEMAN, Michael, ‘The Value and Values of Children’s Rights’, The Human Rights of Children: From Visions to Implementation, Edited by Antonella Invernizzi-Jane Williams, Ashgate Publishing, Farnham Surrey UK 2011.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2003.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 5. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2005. (İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş- 5. Baskı)

GRIFFIN, James, On Human Rights, Oxford University Press, New York 2008.

GÜL, İdil Işıl/**KARAN**, Ulaş, Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi, Editörler: Gökçeççek Ayata-Burcu Yeşiladalı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

GÜMÜŞ, A. Tarık, Türk Anayasası'nda Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı, Eğitim Akademi Yayınları, Konya 2010.

HAMARBERG, Thomas, Avrupa'da İnsan Hakları, Çev. Ayşen Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

HÜNER, Mehmet Fatih, Demokrasinin İşleyişinde Yargının Meşruiyeti ve Rolü, Adalet Yayınevi, Ankara 2012.

İLKİZ, Fikret/**GÜNAYDIN**, Barış, 'Kişilik Hakları-Medya Etik ve Yargı Kararları', Küresel İletişim Dergisi, sy. 2, Güz 2006.

KABOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

KALABALIK, Halil, İnsan Hakları Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013.

KARA, Bülent, Sosyal Haklar ve Özel Olarak Korunması Gereken Kişiler, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.

KARAN, Ulaş, 'Nefret Suçlarından Ne Anlıyoruz?' Nefret Suçları ve Nefret Söylemi, Editörler: Ayşe Çavdar-Aylin B. Yıldırım, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

KIVILCIM, Zeynep, 'İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya', Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XIII, sy.1-2, y. 2009.

KNOX, John H., 'Horizontal Human Rights Law', The American Journal of International Law, Vol. 102, no.1, 2008.

KUÇURADİ, İoanna, Laiklik ve İnsan Hakları, TBB Dergisi, sy. 52, 2004.

KUÇURADİ, İoanna, 'İnsan Hakları: Kavramlar ve Çeşitleri', www.ankaraba-rosu.org.tr/.../01.04.2005, B.T. 10. 09. 2012.

MCINTYRE, Peter, ‘İnsan Hakları Gazeteciliği’, İnsan Hakları Haberciliği, Hazırlayan: Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

PIMENTEL, David, ‘Yargının Yönetişimi: Anayasal Yapının Bir Ürünü Olarak Yargının Bağımsızlığı ve Hesap Verebilirliği’, Çev. Başak Kocadost-Fırat Genç-Alpay Baykal, Uluslararası Anayasa Kongresi 11-14 Mayıs, Metinler Kitabı 2, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

POROY, Mehmet Akif, ‘Yatay İlişkilerde Pozitif Sorumluluk İnsan Haklarının Yatay İlişkilerde Geçerliliği’, İstanbul Barosu Dergisi, c. 80, sayı.3, yıl. 2006.

REILLY, Niamh, Women’s Human Rights, Polity Press, Cambridge UK 2009.

RITZER, George, Globalization The Essentials, John Wiley & Sons, West Sussex UK 2011.

SANCAR, Mithat, ‘Devlet Aklı’ Kıskaçında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

SEVER, Çiğdem, ‘Kadına Karşı Ev İçi Şiddette Devletin Sorumluluğu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Opuz v. Türkiye Kararı’, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, c. 1, sy.2, 2012.

SPAGNOLI, Filip, ‘What Are Human Rights ? (21): Dimensions of Human Rights’, <http://filipsagnoli.wordpress.com/2009/10/16/dimensions-of-human-rights/> B.T. 10.06.2012.

SUNAY, Reyhan, Tartışılan Egemenlik, Yetkin Yayınları, Ankara 2007.

ŞAHİN, Yeşim Edis, ‘Küreselleşme, Yoksullaşma ve İnsan Hakları’, Türkiye’de İnsan Hakları, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE, Ankara 2000.

ŞİMŞEK, Suat, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Mülkiyet Hakkının Korunması Açısından Devletlerin Pozitif Yükümlülükleri’, Sayıştay Dergisi, sy. 84, Ocak-Mart 2012.

ŞİRİN, Tolga, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013.

TANRIVER, Süha, ‘Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı’, TBB Dergisi, sy.53, 2004.

TÜRMEN, Rıza, ‘Polisin Orantısız Güç Kullanımı Büyük Sorun’, Milliyet, 10.12.2007.

UYGUN, Oktay, ‘Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi’, Kamu Hukuku İncelemeleri, Oktay Uygun, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011.

UYGUN, Oktay, ‘Çağımızın İnsan Onuruna Yönelttiđi Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi’, Hukuk Felsefesini Yeniden Düşünmek: Hukuk Teorileri, İnsan Hakları ve Anayasalar, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi, Marmara Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Yayınları, İstanbul 2011.

WATTS, Juliet Chevalier, ‘Effective Investigations under Article 2 of the European Convention on Human Rights:Securing the Right to Life or an Onerous Burden on a State?’, The European Journals of International Law’, Vol. 21, no.3, 2010.

WEBSTER, Elaine, Exploring the Prohibition of Degrading Treatment within Article 3 of the European Convention on Human Rights, Phd the University of Edinburgh 2009.

XENOS, Dimitris, The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights, Routledge, New York 2012.